

KATOLIŠKA DUHOVŠČINA NA PRELOMU 19. IN 20. STOLETJA IN PROCES MODERNIZACIJE NA SLOVENSKEM

BOŽIDAR JEZERNIK

V slovenskih deželah je po letu 1848 katoliška duhovščina imela vodilno vlogo v gospodarskem, družbenem, političnem in kulturnem življenju cesarstva. V članku sta obravnavana življenje in izredno široko in vplivno delo enega prvih in najzavzetejših mladih duhovnikov, ki si je prizadeval za napredek gospodarskih in družbenih razmer slovenskega podeželskega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem, narodnega buditelja in prosvetitelja ter dolgoletnega zvestega sodelavca Antona Korošca, Franca Schreinerja (1872–1943), kaplana v Dobrni in Žalcu (1900–1917) in župnika v Št. Ilju pri Velenju (1917–1938).

Ključne besede: katoliški duhovniki, modernizacija, Anton Korošec, Franc Schreiner, kmetstvo, tradicija, narodnost, konservativno podeželje, Slovenska ljudska stranka

In the Slovene lands, the Catholic clergy played a leading role in the economic, social, political, and cultural life of the Austrian Empire after 1848. One of the first and most zealous young clergymen to work for the improvement of the economic and cultural conditions of the Slovene rural population in Lower Styria, and one of Anton Korošec's long-time loyal collaborators, was Franc Schreiner (1872–1943), a chaplain in Dobrna and Žalec from 1900 to 1917, and later until 1938 parish priest in Št. Ilj near Velenje.

Keywords: Catholic clergy, modernization, Anton Korošec, Franc Schreiner, peasantry, traditions, nationality, conservative countryside, Slovene People's Party

V slovenskih deželah je imela po letu 1848 katoliška duhovščina nadvse pomembno vlogo v gospodarskem, družbenem, političnem in kulturnem življenju cesarstva. Katoliška cerkev je namreč pokrivala obširno cesarstvo tudi po najbolj odmaknjenih vaseh. Najpomembnejšo vlogo je odigrala nemara prav v deželah s slovenskim prebivalstvom; civilna družba je bila tam nerazvita, slovenske aristokracije ni bilo (Jezernik, 2013: 140). Pomen vodilne vloge slovenske duhovščine v procesu nacionalizacije in modernizacije so poznali in cenili tudi njeni politični nasprotniki. Albin Prepeluh je, npr., tako zapisal, da so bili Slovenci »pretežno zgolj cerkveno organiziran narod« (Prepeluh, 1938: 64; prim. Sperber, 2001: 718).

Duhovščina je bila najštevilčnejši naročnik Bleiweisovih *Novic* (Stergar, 1977: 184; Fikfak, 1988, 2010), kar je pomenilo, da so bili prav katoliški duhovniki tudi glavni posredniki narodnoprubudnih sporočil, seveda, ukrojenih po svojem okusu (prim. Dolinar, Mahnič, Vodopivec, 1989). Slovenski duhovniki so v veliki večini sami zrasli ob kmečki hrani in kmečkih opravilih ali, kot je zapisal Janez Kalan, bili so kri od kmečke krvi in kost od kmečkih kosti (Nemanič, 1920: 44), kar jim je bilo v veliko pomoč pri poznavanju ljudstva, njegovih stališč in pričakovanj. Na tem so lahko v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja gradili svoj vpliv na oblikovanje javnega mnenja in na ta način odločilno vplivali na potek procesa modernizacije in demokratizacije slovenske družbe. Povedano z besedami istega avtorja:

Duhovščina je budila ljudstvo k narodni zavesti. Duhovščina zavzema v slovenskem slovstvu lepo mesto. Duhovščina je bila prva na polju šolstva in vzgoje. Duhovščino ste dobili pri vseh kulturnih napravah za narod; pri snovanju čitalnic, pri sklicevanju taborov, pri družbi sv. Cirila, pri Matici slovenski. Prva desetletja so bili pri Matici večinoma le duhovniki poverjeniki. Kaka vrzel bi bila v slovenski narodni kulturi brez duhovnikov! Vzemite samo družbo sv. Mohorja – kje bi bilo naše ljudstvo brez nje! (Domoljub, 1920: 22)

Janez Kalan je nadalje dokazoval, kako velika vrzel bi bila v slovenski kulturi, če ne bi bilo duhovnikov. V zakladnico slovenskega slovstva so obilo prispevali:

Vodnik, Japelj, škof Ravnihar, Metelko, škof Baraga, škof Slomšek, škof Wolf, Jeran, Marn, Trstenjak, Einspieler, Škrabec, Gregorčič, škof Mahnič, škof Jeglič, France Lampe, Krek, Medved, Finžar, Meško, Sardenko – da ne imenujemo nešteto drugih, ki so v manjši meri pomagali bogatiti naše slovstvo. (Nemanič, 1920: 35)

Poleg tega so prav duhovniki utemeljili in vodili prve šole na Slovenskem. Kalan je posebej poudaril imeni dveh škofov: »nedoseženega« vzgojitelja škofa Slomška, ki je bil »svetnik – klerikalec v najbolj črnem pomenu besede«, in škofa Jegliča, ki je »zgradil prvo slovensko gimnazijo« (Nemanič, 1920: 35).

Po drugem katoliškem shodu leta 1900 sta pojma »Slovenec in zaveden, organiziran katoličan sta postala naravnost istovetna« (Erjavec, 1948: 51). Z vnetim delovanjem na šolskem polju in ustanovitvijo neštevilnih ljudsko-prosvetnih organizacij po vsem etničnem ozemlju je katoliško gibanje omogočilo dostop do knjige in časopisa slehernemu in tako dvignilo slovenski narod »med najkulturnejše v Evropi«. Z intenzivnim gospodarskim delom, predvsem ustanavljanjem zadrug, je pomembno prispevalo h gospodarskemu napredku naroda in preprečevalo pojav močnejših socialnih nasprotij. Duhovščina je s požrtvovalnim dušnim pastirstvom ustvarila »intenzivno versko življenje, ki je postalo ena najnacionalnejših obče slovenskih potez«. Katoliška misel je postala zvezda vodnica v politiki in gospodarstvu, v znanosti in umetnosti, v socialnem in zasebnem življenju (Erjavec, 1948: 53).

Vodilno vlogo med slovenskim ljudstvom je katoliška duhovščina ohranila skoraj do sredine 20. stoletja, posebej s pomočjo popularnosti in vpliva katoliške-narodne stranke, t. i. klerikalne stranke. Na začetku 20. stoletja je vladajoča vloga duhovščine za določen segment družbe postala tako samoumevna, da so se v javnosti pojavila mnenja, da ločitev cerkve od države oziroma politike »sploh ni mogoča«. V članku z naslovom »Duhovnik in politika«, npr., so *Dolenjske novice* pred volitvami leta 1913 nagovarjale »volilno maso«, naj volijo duhovnike, ker da Katoliška cerkev s svojimi nauki tako živo posega na vsa področja življenja, da stroga ločitev cerkve od države oziroma politike sploh

ni mogoča. Po pisčevem pogledu je bila namreč človeška družba podobna človeku: »telo ji je država, a duša ji cerkev«.¹

KAPITALIZEM IN KRIZA NA PODEŽELJU

V novem družbenem redu kmetje niso samo uživali svobode gibanja, temveč jim je nekoč nepoznana kriza postala vsakdanja znanca. Izdatkov niso mogli več pokriti s pridelki, temveč so rabili denar za nakupe industrijskih izdelkov in za plačevanje davkov. Odprava grajskih davkov kmetov ni oprostila plačevanja davkov. Nasprotno, »cesarski« (tj. državni) davki so se samo še pomnožili in te je bilo treba plačevati v gotovini (Erjavec, 1920: 21–22). Popolna liberalizacija delovanja bank, špekulantov in oderuhov je skupaj z novim dednim redom korenito posegala v vsakdanje življenje ljudi. Kmetije so se pogrezale v dolgove in po vaseh je redno pel svojo žalostno pesem eksekutorjev boben (Erjavec, 1928a: 70, 1928b: 47). Zemljiška odveza torej kmetom ni omogočila zgolj svobode gibanja, temveč jih je z različnimi zakonskimi, denarnimi in fiskalnimi pritiski silila s trebuhom za kruhom za vsako ceno.

Do leta 1848. je bil kmet na grudo navezan. Zemlje ni smel prodajati, živel je na njej od roda do roda po starih izročilih družine in dedov, bila mu je sveta zemlja njegova nepremakljiva rodna gruda. Po zemljiščni odvezi pa je sedanji kmet lastnik svoje zemlje, zemlja ni več nepremična, proda jo lahko za denar. Zemlja zgublja v današnjem denarnem in dobičcarskem času ves nekdanji sijaj, svetost kot stalno družinsko rodišče, saj ni drugega kot denar. Tudi kmet je danes trdno o tem prepričan, da je »denar sveta vladar«. Tako je ravno z denarnim gospodarstvom zašel v našega kmeta razkrajajoči dobičcarski in sebični duh. Seveda se nam zdi ta pojav kakor usoda, saj ni mogoče danes kolo časa zavreti in odpraviti denarno gospodarstvo. Vendar moramo poudariti: kmet mora sicer z denarjem gospodariti, a ni treba, da ga denar preustvarja v dobičkarja in sebičneža. (Jeraj, 1928: 67)

Liberalizacija gospodarskega in družbenega življenja je odgovornost za blaginjo prenesla z države na posameznike, kar je koristilo predvsem močnejšim, to je premožnejšim plastem, saj je uvedla tisto »postavo, ki se je drže ribe: velika požira manjšo«, to se pravi, da je z vzporedno z rastjo industrializacije sočasno propadalo rokodelstvo.² Podobno se je dogajalo s pridelavo hrane; novi družbeni red je »dvignil na konja močne, to je kapitaliste, veleposestnike in oderuhe, potlačil in uničil je pa šibke, to je srednje ali male kmete ter delavstvo« (Erjavec, 1920: 31). Sprememba družbene ureditve je tako pustila globoke sledove v vsem družabnem in gospodarskem življenju. Janez Krek je v črnih bukvah kmečkega stanu konec 19. stoletja ugotavljal, da je v tistem hipu, ko je denar postal edino merilo vrednosti

¹ Duhovnik in politika. *Dolenjske novice*, 10. 11. 1913: 81.

² Črno na belem. *Domoljub*, 4. 5. 1905: 1.

zemljišča in zemljiškega pridelka, na mesto »krepkega kmečkega stanu nastopil kmečki proletarijat, ki ga sedaj jedino živa krščanska vera še brani maščevalni obupnosti in mu še ohranja duševne sile za trpljenja polno življenje« (Sovran, 1895: 226).

Vendar je kljub vsem stiskam in težavam blaginja narasla bolj, kot so mogli pričakovati največji optimisti. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* so že leta 1859 lahko zapisale, da je v omiki Slovenec »zadnje leta močno naprej prišel,« ker je pomnožitev šol, branje časopisov, pogosto obiskovanje mest, porast oberti in trgovine »vednost naših deželanov dobro povzdignilo. Koliki razloček med zdaj in nekdanj!«.³ Janez Trdina pa si je dobro desetletje pozneje zapisal, kaj mu je povedal oče Zagorec. Namreč, da je v Šentjerneju sredi druge polovice 19. stoletja ena hiša premogla več, kot je 50 let nazaj imela cela vas: »Zasluzi se zdaj mnogo več, postale so potrebne vsakovrstne prodajalnice, kave, cukra etc. pokupi se sila« (Kramberger, Štabi, 1987/II: 558).

Če je nekdanj veljala svetopisemska resnica, da ni pod soncem nič novega, je bila poslej z vsakim dnem očitnejša edina stalnica sprememba. Spreminjali so se hribi in doline, mesta in vasi, države so nastajale in se rušile, narodi so se rojevali in izumirali (Kristan, 1896: 12). Vse te spremembe niso mogle zaobiti duševnega življenja sodobnikov. Po opisu teologa Josipa Jeraja, poslej kmetu narava nič bila več »božja skrivnost, čudodelna Stvarnikova delavnica«, saj ga je moderna znanost naučila, da v naravi vladajo »le železni zakoni narave, da več nego molitve koristi znanstveno poznavanje vremena, vetrov, kemičnih sestavin gnoja in zemlje.« Zato so opuščali vero. O nekem francoskem kmetu so menda pripovedovali:

Živel je kmet, ki je imel dve njivi, a premalo gnoja za obe. Zato pognoji le eno, a obe zorje in poseje. Ko je delo dovršil, pravi k pognojeni njivi: »Ti imaš moj blagoslov.« Nepognojeni njivi pa vzklikne: »Tu pa mora božji blagoslov pomagati.« Ob času žetve ste obe njivi bogato rodili, a še več je rodila druga njiva, ker božji blagoslov je močnejši od človeškega. – Danes bi nihče več ne razumel tega kmeta, vera in umetna gnojila in umno gospodarjenje izpodriva Boga, a vendar tudi umetno gnojenje rabi solnca in blagodejne rose božjega blagoslova. (Jeraj, 1928: 66)

Ob gospodarskem liberalizmu in denarnem gospodarstvu je postal vprašljiv ne le način kmečkega gospodarjenja, temveč tudi svetost kmečkega doma. Ko je denar postal sveta vladar, je kmečka zemlja postala zgolj blago. Posledica je bila, da je tudi kmetija izgubila »ves nekdanji sijaj in svetost kot stalno družinsko rodišče«. In ko kmetje niso več delali zase, temveč za tržišče, je dobičkarški in sebični duh zagospodaril tudi na podeželju in razbil nekoč trdne družinske vezi. Nekoč so neporočeni bratje in sestre gospodarja ostali v kmečki družini, zdaj so terjali odškodnino v denarju in odhajali v svet. Otrok marsikateri kmečki materi ni bil več »blagoslov božji«, temveč bolj breme. Pestre možnosti zavarovanja za življenje, nesreče in bolezni so v gospodarjih spodjedale »globlji in še potrebnejši čut

³ Doba dandanašnjega napredka. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 16. 11. 1859: 363.

ljubezni»: »Kaj drugega je, ako za starejšega hlapca ali staro deklo plačam denar, ali pa jim sam osebno strežem in jih ljubeznivo negujem. Človek česče išče ljubezni nego denarne podpore« (Jeraj, 1928: 65–6, 1933: 159–61).

Novo družbene in gospodarske razmere so podeželje spremenile v neizčrpen vir za graditev mest. Podeželje je zalagalo mesta s pridelki in z ljudmi in v njih pretakalo denar bodisi s plačevanjem davkov in nakupovanjem potrebščin, bodi z vlaganjem denarnih prihrankov v mestnih denarnih zavodih (Sovran, 1895: 234). Pretok kapitala s podeželja v mesta je omogočal nagel napredek industrializacije in urbanizacije po dvojni monarhiji. Množično preseljevanje ljudi s podeželja v mestna središča po letu 1848 pa je neusmiljeno razkrajalo tradicionalno življenje. Ljudje nove dobe so si prizadevali biti »moderni«, tj. živeti drugače od svojih staršev. Ljudje prejšnje dobe so nosili suktnjo po več let in so jo za njimi dobili sinovi in za njimi vnuki; imeli so le malo potreb in bili skromni v jedi, pijači in obleki; razkošja, kot so ga predstavljale, npr., kavarne in tobak, ženski klobuki ali kava, sploh niso poznali. Nova doba z železnicami, tovarnami, tiskom in telegrafom je to temeljito spremenila: ljudje so nenadoma imeli veliko potreb. Da so jih mogli zadovoljevati, so morali spremeniti tako način življenja kot tudi mišljenja in pogled na svet.⁴

»MESTO MORI, DEŽELA POŽIVI!«

Mesta kot središča industrije in žarišča modernizacije so postavljala smeri celotnega družbenega in kulturnega življenja, od tam je ves čas vel veter sprememb in zavel tudi na konservativno podeželje (Sedej, 1990: 17–18). »Okoličani N. mesta,« si je zapisal Janez Trdina, »niso le kaj bolj neomikani, ampak tudi naj revnejši – čim dalje od mesta tem bolj je kmet premožen. Vzrok: zapravljanje v mestu o tržnih dneh in sicer« (Kramberger, Štabi, 1987/II: 484). Dobrega pol stoletja pozneje je Josip Jeraj ugotavljal, da je sodobni kmet »vso staro izobrazbo zavrgel in si šel v trgovine in fabrike izposojevat polovičarsko mestno robo,« medtem ko so »zakladi stare kmečke prosvete« počivali po izložbah in »zapršenih muzejih«, kjer meščani občudujejo »staročestito kmečko nošo,«⁵ rekonstruirane kmečke hiše in staro pohištvo. »Vsi cenijo kmečko prosveto in kulturo,« je negodoval Josip Jeraj, »le današnji kmet se je sramuje. Zida si hiše po mestnih vzorcih, ki se ne podajo grudi, oblačni in zabava se kakor meščan. Kmet je izgubil skoro vso samoniklost« (Jeraj, 1933: 162).

Po drugi strani pa je bil za demokratizacijo političnega življenja v slovenskih deželah značilen obrat od »mestnikov«. Prebivalci mest so namreč bili v očeh nacionalistov premalo narodno zavedni in pogosto preodprti za »tuyo« kulturo. V nacionalistični retoriki se je okrepil »slovenski avtostereotip o Slovencih kot narodu brez višjih družbenih slojev« (Cvirn, 2008: 193). V skladu s tem stereotipom najboljši sinovi naroda niso bili modre krve, ampak

⁴ –a–, Spomini iz slovenskega Štajerja. *Slovenski narod*, 4. 11. 1879: 1.

⁵ Kot zanimivost navajam, da lahko bralec v isti knjigi prebere, da je »znano, da je sedanjo narodno nošo ustvarilo baročno mesto« (Jeraj, 1933: 28).

jih »mati kmečka je zibala«. Pomen kmečke hiše je opeval Simon Gregorčič v verzih, ki so jih rodoljubi radi in pogosto povzemali:

*Kar mož nebesa so poslala,
da večnih nas otmó grobóv,
vas kmetska mati je zibála,
iz kmetskih so izšli domóv.
Od tam nam misleci globoki,
od tam klicarji k nebu nam,
od tam nam pesniki – proroki,
za dom borilci vsi od tam!* (Stiasny, 1912: 67)

Premalo narodna ali – kot so menili radikalnejši – naravnost nepristna mestna kultura je bila pogosto tema kritike. Josip Žitko je npr. na slavnosti ob 70-letnici Stanka Vraza v Ormožu 8. septembra 1880, med drugim, rekel, da je »mati Slava tedaj gorko plakala,« češ: »Gradi su nevjerni, sini renegati.«⁶ Dobrega pol stoletja za Žitkom pa je Josip Vidmar razlagal, kako se je slovenstvo »rešilo in ohranilo samo po zaslugi kmetištva in po zaslugi plasti, ki je duhovno najvišje razvita, to je po zaslugi izbrane inteligence« (Vidmar, 1932: 46). Po Vidmarju namreč srednji sloj, polinteligenca in meščanstvo živijo odtujeno »naravi, a prav tako tudi duhu«, zato je to »sloj, ki se najlaže potujči.«

Njegov najvišji pojem je korist; kjer jo sluti, tam je voljan zatajiti svojo narodnost, za katero ga je prav tako lahko navdušiti, kakor jo lahko tudi izda. Vsa naša zgodovina, vse naše življenje dokazuje resničnost te trditve. Ozrmo se samo v preteklost: prvi element, ki se je ponemčil, je bilo meščanstvo in prav meščanstvo je bilo sloj, v katerem se je nemštvo v Slovencih nadalje ohranilo. Tako je bilo, tako je. (Vidmar, 1932: 47)

Nič presenetljivega, da je kmečko je postalo sinonim za narodno: »Kmet – ali kakor bi že skoraj smeli reči Slovenec,« je zapisal zgodovinar Milko Kos (1933: 237). Ker je bilo v očeh nacionalistov vse, kar je bilo narodno, sinonim za dobro in lepo, so podeželje slikali kot podobo stabilnosti in trajnosti za razliko od nenehno spreminjajočega se mesta. Podeželje so videli narodno homogeno in domnevno privrženo tradicionalnemu načinu življenja. V tem duhu je član Slovenske ljudske stranke Juro Adlešič v svojem predavanju na četrtem katoliškem shodu v Ljubljani avgusta 1913, v katerem je kritično obračunal z neljubim otrokom mest, liberalizmom, večkrat ponovil misel: »Mesto mori, dežela poživi!« (Pripravljalni odbor, 1913: 284).

⁶ Govor prof. Jos. Žitka na slavnosti sedemdesetletnice Stanka Vraza v Ormožu dne 8. sept. 1880. *Slovenski narod*, 9. 11. 1880: 1–3.

»POZABITI JE TREBA MARSIKAJ IN TO POUJARJATI, KAR NAS VEŽE«

Zaradi zunanjega pritiska nemškega liberalizma so slovenski politiki sredi druge polovice 19. stoletja zagovarjali politiko narodne sloge. Liberalci niso nikjer resneje nasprotovali katoliškimi kulturnimi načelom, slovenski poslanec Josip Vošnjak je npr. 27. marca 1878 v državnem zboru o »ustavovernem liberalizmu« dejal celo, da se »od prave svobode in tolerance loči, kakor voda od ognja,« saj da skuša v svojo korist »cele dežele in narode v prisilno obleko svoje tiranije stlačiti.«⁷ Viden zunanji znak te sloge je bilo svečano praznovanje Bleiweisove 70-letnice, ki je združilo pripadnike naroda »z jednodušnim poveščevanjem ideje«. Narodni so dogodek interpretirali kot »narodno slavnost, katerej ne vemo primere, v slavnost tako velikansko in velevažno, da sedemdeseto obletnico Bleiweisovega rojstnega dne smemo imenovati rojstni dan zjedinjene

Slovenije.«⁸ Toda praznovanje Bleiweisove 70-letnice je bilo zadnje skupno slavje, narodne sloge pa poslej ni zmožal več obuditi niti živi spomin na veličastno narodno slovesnost (Jezernik, 2021: 283). Že spomladi 1880 je prišlo na občnem zboru Slovenske matice do spopada med konservativci in liberalci, čemur je sledilo obstreljevanje v glasilih obeh taborov. Politični voditelji na obeh straneh so se sicer še vedno izrekli za slogo, vendar je katoliški tabor vse glasneje poudarjal, da je ta mogoča le na strogih katoliških načelih, hkrati pa je polagoma utrjeval svoje postojanke. Medtem so se liberalci vedno bolj izogibali odločnega kulturnega boja, so uprizarjali so ga le od časa do časa z zasebnim zažiganjem *Slovenca* v javnih lokalih (Erjavec, 1928a: 29, 36). Proti koncu 19. stoletja so tedaj vlogo slovenskih narodnih voditeljev podobno kot po vsem Avstrijskem cesarstvu prevzeli duhovniki, sovražniki francoskih revolucionarnih idej, iz katerih so bila izšla narodnostna gibanja (Taylor, 1956: 34).

V drugi polovici 19. stoletja so slovenski nacionalisti mogli upati na močnejšo oporo na podeželju kakor med prebivalci mest, in so jo tam tudi iskali (Vošnjak, 1905: 115). Uspešnost njihovega delovanja je bila tedaj najbolj odvisna od demokratizacije, zato se je slovenski nacionalizem oblikoval kot izrazito demokratsko in ljudsko gibanje. V retoriki slovenskih narodnih buditeljev se je razvil »slovenski avtostereotip o Slovencih kot narodu brez višjih družbenih slojev«. Skladno s to retoriko naj bi kmet predstavljal esenco slovenstva, ki je iz svoje »prirojene konservativnosti – vsem pritiskom navkljub – uspel ohraniti svoj narodni čut« (Cvirn, 2008: 193).

Stare glej npr. domače plemstvo je izginilo že zgodaj, a tudi vse, kar je pozneje zapustilo rodno grudo, se je porazgubilo in potujčilo. Ostal je pa kmet ter čuval svojo slovensko besedo in svojo slovensko zemljo od roda do roda. Vse kar je gospodovalo v teh stoletjih našemu narodu, je bilo tujega duha in tujega rodu: plemstvo, državne oblasti in mesta, le kmetiška vas je ohranila navzlic vsem težkim

⁷ Govor slovenskega poslanca dr. Vošnjaka. *Slovenski narod*, 4. 4. 1878: 1–2.

⁸ 19. dan novembra. *Slovenski narod*, 19. 11. 1879: 1.

okoliščinam nepretrgano svoj slovenski značaj in vztrajno čakala lepših dni. Kakor hitro so ji napočili, je izšlo iz te naše kmetiške vasi tudi preropenje vsega našega naroda. In kmetiška vas je še danes najtrdnější temelj našega naroda, zato naj velja njej vsa naša vera, vse naše upanje in vsa naša ljubezen! (Erjavec, 1930: 103)

V prid takšnemu nazoru so najglasneje govorile številke. Uvodničar v *Domoljubu* je pravilnost stališča, da mora biti kmet središče slovenske politike, za kranjsko deželo dokazoval črno na belem z navajanjem virov za preživljanje prebivalstva na Kranjskem leta 1900: od 508.150 prebivalcev se jih ukvarjalo s kmetijstvom in živelo od njega 356.431, torej 70,14 %. Z delom po rudnikih in tovarnah se je preživljalo 82.250 ljudi, od tega je bilo nekaj rokodelcev. Trgovina je bila vir preživljanja za 22.952 ljudi. V politiki pa niso imeli prve besede ne kmet, ne rokodelec, ne trgovec, temveč je »komandiralo par graščakov in pa uradništvo po mestih«. Uradnikov je bilo na Kranjskem 1089, z družinami in uslužbenci je uradništvu pripadalo 5007 oseb. Notarjev in advokatov je bilo 60, z družinami in pisarji vred skupaj 659. Pisec je govor številke povzel v sklep:

Ljudstvo, ki delaš in si s svojimi žulji služiš borni kruh, vstani, združi se. Peščica ljudi, ki ti je tuja, ne sme biti tvoj gospodar. Zvršuje naj svoje dolžnosti, ker je plačana zato, politika je pa tvoja reč. Kdor dela, kdor plača, kdor daje svoje otroke v obrambo domovine, naj ima prvo besedo! Tako govore številke!⁹

V dobi taborov so tedajni »besedniki« slovenskega naroda prirejali goreče manifestacije, imeli sijajne govore in izdajali ognjevite manifeste, z vsem tem pa niso mogli vplivati na to, da je večina slovenskega naroda drvela »v vedno večjo gospodarsko krizo, oderuštvo je upropaščalo na tisoče slovenskih domov, za kulturni napredek slovenskega ljudstva se ni zmenil nihče«. Tako so

vkljub sijajno uspelim taborom širom slovenske zemlje v sedemdesetih letih Nemci z lahkoto iztrgali zopet vse postojanke, ki smo jih imeli že v rokah od kranjskega deželnega zbora preko ljubljanske trgovske in obrtne zbornice prav do samega – ljubljanskega občinskega sveta. In kaj je dalje naravnejše kot to, da je postal naš človek iz neustrašenega manifestanta konec šestdesetih let že v naslednjem desetletju zopet le – uboga para, trepetajoča pred vsakim nemškutarskim pisarjem na okrajnem glavarstvu.¹⁰

In ker je kmečko prebivalstvo vse do 2. svetovne vojne predstavljalo veliko večino slovenskega prebivalstva, se je Slovenska ljudska stranka lahko utrdila kot politična stranka z

⁹ Črno na belem. *Domoljub*, 4. 5. 1905: 1.

¹⁰ F.[ran] E.[rjavec], Pol stoletja kulturnega dela. *Slovenec*, 20. 10. 1929: 1.

daleč najširšo podporo. Prav ta stranka je znala v tedanjih »resnih časih« nagovoriti slovenske množice s pozivom proti »izdajavcem naše domovine«, ki naj bi bili predrzno dvigali »svoje čelo in prodajajo vse tujcem: našo zemljo, naš jezik, našega kmeta«. Množice ni znala le prav nagovoriti, znala jih je tudi mobilizirati za skupen nastop, češ, »Pozabiti je treba marsikaj in to poudarjati, kar nas veže«. ¹¹ Fran Erjavec je kritično zapisal, da je hotela klerikalna stranka »vpreči vse ustanove v klerikalne ojnice in s tem uveljaviti v javnem življenju za vedno popolno gospodstvo duhovščine« (Erjavec, 1920: 123). Da bi dosegla svoj cilj se ni ustrašila in ne sramovala nobenega sredstva. V slovensko javno življenje naj bi s svojim ravnanjem zanesla poleg »grdega strankarstva in pristranosti tudi skrajno podivjanost in surovost«; tako se poslej nobenega vprašanja ni več presojalo drugače kot iz strankarskega vidika (prav tam).

KAPLANOKRATIJA PROTI NEMŠKUTARSTVU IN SLOGAŠTVU

Sredi druge polovice 19. stoletja so bili slovenski politiki v Avstrijskem cesarstvu še brez jasnega in skupnega narodno-političnega programa. To je še dodatno slabilo njihov položaj, in sicer tako v dunajskem državnem zboru z nemško-liberalno večino kot v kranjskem deželnem zboru, četudi so bili v slednjem slovenski politiki dokaj močno zastopani, medtem ko so bili v štajerskem in koroškem deželnem zboru »skoro brez vsakega vpliva« (Erjavec, 1928a: 8). Nemški liberalizem je tako osvojil prevlado nad Slovenci tudi v deželah s slovenskim prebivalstvom (nav. delo: 14–15).

Za politične razmere na slovenskem Štajerskem na prelomu 19. v 20. stoletje je bilo značilnih dvoja gibanja: »nemškutarstvo«, tj. jezikovno in narodno odpadništvo, in »slogaštvo«, to je sodelovanje v politiki zaradi skupnega boja proti nemštvu. Kaplan Anton Korošec in njegovi somišljeniki so prvo istili z narodno izdajo, drugo pa z zatajevanjem »katoliških načel v javnosti in politiki na račun nekega krhkega amalgamiranja dveh svetovnonazorno ločenih taborov« (Farkaš, 1941: 13). Korošec je do obeh vprašanj zavzel radikalno stališče in se ognjevitavo zavzel za popolno enakopravnost Slovencev kakor tudi za ločitev duhov, ki jo je nekaj let poprej utemeljeval na Goriškem in Kranjskem teolog in urednik *Rimskega katolika* Anton Mahnič (prav tam). V tem smislu je spodbujal stanovsko organizacijo kmetov, da bi krepila stanovsko zavednost, pospeševala produkcijske zmožnosti kmetovanja in uveljavljala kmečko kulturo na vseh področjih javnega življenja (Puš, 1939: 90). Pod geslom »Vera peša! Vero hočejo dol spraviti!« ¹² je za politično delovanje mobiliziral mlade kaplane, ki so se zavzeto lotili ljudsko-prosvetnega dela. Narodno-napredna stranka, ki je po Bleiweisovi smrti prevzela vodilno vlogo je veliko prispevala k slovenskemu kulturnemu napredku, poslovenjenju mest in trgov in ustanovitvi osrednjih slovenskih kulturnih ustanov, kakršni sta bili Slovenska Matica in Glasbena Matica. Pomanjkanje smisla za strankarsko-politično,

¹¹ Črno na belem. *Domoljub*, 4. 5. 1905: 1.

¹² p., »Vero hočejo dol spraviti!«. *Narodni list*, 7. 5. 1907: 7.

ljudsko-prosvetno in socialno-gospodarsko organizacijo ljudstva, ki je tedaj bilo pod hudim gospodarskim pritiskom, pa jih je od ljudstva vedno bolj oddaljevalo, tako da »sta šla čas in ljudstvo naprej brez njih, proti njim in preko njih« (Erjavec, 1928a: 51). Na drugi strani so se »takoj od početka oprli nanj pijonirji katoliškega gibanja« (nav. delo: 55).

Anton Korošec se je zavedal, »da je mladi človek najdostopnejši za velike ideale«, zato je spodbudil ustanavljanje mladeniške zveze po Spodnjem Štajerskem (Farkaš, 1941: 12). Že leta 1901 so bile ustanovljene prve mladeniške zveze v Jarenini, pri Sv. Juriju ob Ščavnici in v Dobrni, istega leta sta po zgledu mladeniških zvez nastali tudi prvi dekliški zvezi pri Sv. Juriju ob Ščavnici (kaplan Špindler) in v Dobrni (kaplan Schreiner) (Gomilšek, 1924: 114).¹³ Junija 1902 je *Naš dom* prinesel poročilo o »dnevu vstajenja« za dobrnsko faro. 25. maja sta se namreč pred občinstvom predstavili tamkajšnji zvezi mladeničev in deklet z igrama *Vedeževalka* in *Sv. Neža*. Poročevalec (najverjetneje kaplan Franc Schreiner) je tedaj zapisal, da sta zvezi z vznesenim nastopom pokazali, da želita delovati »za vero in za mili materni jezik,« zato je navdušeno napovedal: »'Viribus unitis', z združenimi močmi! dosegli bodo naši mladeniči in dekleta to, da si ohrani naša fara značaj slovenski.«¹⁴

Pred nastopom Antona Korošca slovenski politični voditelji niso pokazali pravega posluha za ljudsko-prosvetno delo (Erjavec, 1928a: 21). Šele ko je Korošec leta 1898 prevzel uredništvo *Slovenskega gospodarja*, je z njim zanesel med bralce »ogelj navdušenja, slovenske borbenosti in jugoslovanskega pogleda, ki so ga zanetili 'trije risi': Korošec, Kovačič in Jerovšek« (Farkaš, 1941: 13). Med slovenskimi politikami pred Koroščem tudi nihče ni zares dojel, da na demokratičnih volitvah zmaga tisti, ki zbere večje število glasov, in da šteje glas analfabeta enako kot glas urednika časopisa. Ali, kakor je Ivan Ahčin o njem zapisal v *Slovencu* ob obletnici smrti, je Korošec gledal na stranko kot na prepotrebno orodje, da bi dosegli narodne in državne cilje. »Stranka mu je bila isto, kar je vojskovodji vojska. General v boju toliko pomenja, kolikor ima za sabo zanesljivih bajonetov. Politik v političnem boju toliko šteje, kolikor ima zavednih in zvestih pristašev in volivcev.«¹⁵

Korošec se je povsem jasno zavedal, da je za pridobivanje in ohranjanje zaupanja volilcev treba naporno, vztrajno in marljivo delati. Kot je dejal na glavni skupščini Slovenske krščansko socialne zveze v Ljubljani, 21. julija 1910, je štajerska Socialna zveza prav iz tega razloga najbolj skrbela za izobraževalno delo: prirejala je socialne tečaje, predavanja in društvene prireditve z gledališkimi predstavami, deklamacijami, petjem itn. Za tako delovanje, je dodal, »bodisi umstveno, bodisi praktično, pa smo vsi poklicani«.

Ko so naši pradedje krčili pragozdove in si iz njih pridobivali polja, travnike in selišča, niso imeli med seboj trotov, katerim bi ne trebalo sodelovati. Vsakdo je moral prijeti za sekuro. Za trote pa moramo smatrati one, v vseh inteligenčnih

¹³ Fr. Sal. Gomilšek, Naše dekliške zveze (Nekaj zgodovinskih črtic). *Naš dom* 16 (8–9), 1924: 114–118.

¹⁴ Dobrnčan, Dobrna. *Naš dom* 2 (12), 5. 6. 1902: 5.

¹⁵ drin., Dr. Anton Korošec – politik. *Slovenec*, 22. 12. 1940: 1.

krogih brez vsake izjeme, ki še danes drže roke križem ter nočejo sodelovati pri teoretičnem in praktičnem vzgojevanju našega ljudstva za podrobno socialno delo, k večjemu, da s slabim jezikom, s hudobno kritiko podirajo ali vsaj ovirajo, kar drugi s težavo zidajo in delajo. Dal Bog, da bi bilo takih ljudi vedno manj, in naše ideje bodo hitreje zmagovale. (Gromovito odobravanje.)¹⁶

Glasilu katoliškega mladinskega gibanja na Štajerskem *Naš dom* je v uvodniku z naslovom »V združenju je moč« opozarjalo, da ene palice na kolenu ni težko prelomiti, pri dveh gre že težje, a pri petih, šestih ali sedmih skupaj to ne gre več. Zato so se mladi kaplani lotili intenzivnega ustanavljanja raznih društev in zvez. Po skoraj vseh spodnještajerskih farah so že na začetku 20. stoletja ustanovili bralna društva, »prvo organizacijsko ogrodje pojavljajočega se gibanja« (Erjavec, 1928a: 55). Kmetje so v njih dobili možnost, da so si sposojati potrebne knjige in časopise, ki jih sami niso mogli kupovati, s katerimi so stalno izpopolnjevali svoje znanja, da jih drugi ne bi »za nos vodili«. V vsakem kraju so si prizadevali postaviti tudi kmetska politična društva, ki so jih propagirali kot »imenitne naprave« v času volitev, saj so se v njih lahko hitro dogovorili, da bodo volili »pametne, poštene in domače može,« ne pa hodili »kakor muhe brez glave okoli«. Kot najimenitnejša društva za kmete pa so priporočali gospodarska društva, zlasti kmečke zadruge in posojilnice po zgledu rajfajznovk. Združeni v zadrugah so lažje in za višjo ceno prodajali svoje pridelke, pa tudi ugodneje nakupovali potrebščine. Ustanavljanje Raiffeisenovih posojilnic pa so priporočali, ker jih je bilo mogoče ustanoviti v vsaki fari in so svoj denar lahko sproti odnašali. Marsikod je bila namreč živa »grda navada, da so ljudje svoj težko prisluženi denar po nedeljah zabiksali, potem pa stradali doma.« Ko pa so v nedeljo pred poldnevom dali svoje groše v posojilnico, popoldne niso mogli popivati.¹⁷ Res pa je tudi, da je bilo na slovenskem podeželju ustanovljenih več konzumnih in kmetijskih zadrug, »za katere ni bilo vselej potrebnih pogojev, temveč so jih večkrat snovali zgolj iz politično-spekulacijskih razlogov.« Posledica je bila, da je zaradi tega precej zadrug tudi propadlo (Erjavec, 1928a: 82).

»NAKULTURENJE« KMEČKEGA PREBIVALSTVA

Slovensko narodno gibanje je moglo zajeti kmečke množice šele, ko se je tudi na podeželju razširila pismenost. Zato so mladi spodnještajerski kaplani zagnano ustanavljali katoliška izobraževalna društva. V njih so si člani lahko sposojali knjige in jih prebirali, prav tako časopise. Cilje so skušale doseči po zgledu nekdanjih čitalnic tudi z družabnimi prireditvami, npr. s predavanji o raznih gospodarskih temah, gledališkimi predstavami, nastopi pevskih zborov, proslavami, pa tudi z veseljami. Skratka, katoliška izobraževalna društva so postala središča »nakulturenja kmetskega prebivalstva« (Jamnik, 1931: 12). Politični nasprotniki

¹⁶ Naša nepolitična organizacija. *Slovenski gospodar*, 28. 7. 1910: 1–2.

¹⁷ V združenju je naša moč. *Naš dom*, 20. 6. 1901: 17–18.

klerikalne stranke so bili, seveda, kritični do kulturnega delovanja katoliških izobraževalnih društev. Pisec uvodnega »premišljevanja« je v *Slovenskem narodu* ocenil, da je njihovo delovanje pravzaprav dokaz, »da je naš največji sovražnik – klerikalizem,« saj naj bi ta društva ljudstvu ponujala zgolj berilo, »polno banalnih, fantastičnih fraz brez vsakega jedra« (J. M., 1910: 1).¹⁸

Človeku, ki ni navajen klerikalnega berila, mora postati slabo, če prebere, postavimo Terseglavovo »Mladost«, ali Gostinčarjevo glasilo »Naša moč« ali »Domoljuba« i. dr. Kar se v tem šundu nudi našemu ljudstvu, to je že od sile. Če pustimo še par let klerikalcem popolnoma proste roke v tem oziru, smemo biti uverjeni, da bodo pokvarili tako naš narod, da sploh ne bo sposoben za noben odpor več v mednarodni tekmi. (J. M., 1910: 1)

Kritika ni povsem neupravičena, saj je kritik pozabil, da se je tisti čas na podeželju šele ustvarjala obvezna ljudska šola, pogosto zgolj eno- ali dvorazredna, zaradi česar je bila splošna kulturna stopnja pač nizka. Dejansko je šele široka mreža katoliških izobraževalnih društev kmečkim množicam odprla prostor za srečevanje tudi z leposlovjem in jim omogočila dostop do knjig in časopisov, ki so jim bili prej nedosegljivi.

Kot je v priložnostnem članku ob polstoletnem delovanju Katoliške bukvarne / Jugoslovanske knjige pravilno ugotavljal Fran Erjavec, silen razmah slovenskega katoliškega gibanja na prelomu 19. in 20. stoletja ni bil plod kakega naključja, temveč plod »ogromnega, intenzivnega, požrtvovalnega in nesebičnega pozitivnega dela njegovih pionirjev za široke plasti slovenskega ljudstva.«¹⁹ Ti, danes bolj ko ne pozabljeni »pionirji«, ki so žrtvovali svoje znanje, svoj čas in energijo, pred volitvami in tudi po njih, so bili preštevilni, da bi bili v javnosti znani po imenu. Vendar so opravili občudovanja vredno in veliko delo, ki je na vseh volitvah, ki so potekale v prvi polovici 20. stoletja, odločilno prispevalo k temu, da je politika Antona Korošca dobila zmagoslavno priznanje slovenskega ljudstva.

NARODNI BUDITELJ FRANC SCHREINER

Eden prvih in najvnetejših mladih kaplanov, ki so si prizadevali za izboljšanje gospodarskih in kulturnih razmer spodnještajerskega slovenskega kmečkega prebivalstva, in eden dolgoletnih zvestih sodelavcev Antona Korošca, je bil njegov rojak in sošolec na gimnaziji in bogoslovju v Mariboru, Franc Schreiner. Schreiner je v skladu z naukom Janeza Evangelista Kreka gospodarsko in politično delo med ljudstvom imel za integralni del dušnega pastirstva.²⁰

¹⁸ J. M., Naprednim Slovencem v premišljevanje! *Slovenski narod*, 26. 10. 1910: 1–2.

¹⁹ F.[ran] E.[rjavec], Pol stoletja kulturnega dela. *Slovenec*, 20. 10. 1929: 1.

²⁰ *Gradivo za Kroniko župnije Št. Ilj pri Velenju*. 1960: 50. Tipkopis hrani župnija Št. Ilj pri Velenju; Dolinšek, 2011: 72.

Schreiner je bil rojen 10. januarja 1872 v Lokavcih na Murskem polju, za mašnika je bil posvečen 25. julija 1896. 2. septembra istega leta je v Središču prevzel službo kaplana. Že 20. julija 1897 je bil premeščen za kaplana k sv. Marjeti niže Ptuja, od tam pa 6. decembra 1900 za kaplana v Dobrno, kjer je ostal do 1. marca 1910, ko je prišel za prvega kaplana v Žalec.²¹

Prvi plod Schreinerjeve agilnosti in iniciativnosti je bilo bralno društvo v Sv. Marjeti niže Ptuja, ki je že kmalu po ustanovitvi imelo več kot 100 članov. Njegovi člani so imeli na razpolago različne »velekoristne knjige in dobre, poučljive časopise, na prim. 'Slov. Gospodarja' v 15. iztisih,« ob nedeljah po popoldanski službi božji so lahko spremljali poljudna predavanja, praviloma narodno-gospodarskega značaja, za zabavo pa so jim bile občasno na voljo tudi veselice.²² Po premestitvi v Dobrno se je nadvse dejavno vključil v tamkajšnje bralno društvo in sodeloval pri ustanavljanju bralnih društev v bližnjih farah, npr. v Št. Ilju pri Velenju leta 1905.²³

Na društvenih slovestnostih je ob različnih priložnostih večkrat nastopil kot slavnostni govornik in »v živih, lepo razumljivih besedah« razlagal »ljudstvu, kar mu je dobro za njegov dušni in telesni blagor.«²⁴ Predvsem je poudarjal velik pomen narodne zavesti in vabil k složnemu nastopu v boju za lepšo prihodnost slovenskega naroda. Tako je na veselici, ki jo je priredilo Bralno in pevsko društvo šmartinsko 4. septembra 1904,

v daljšem, prepričevalnem govoru bičal naše narodne grehe, narodno zaspanost in mlačnost, ki je kriva, da se na naši zemlji šopiri oholi tujec, ki sovraži in blati vse, kar nam je svetega. Mal narod smo, a zato nam še ni treba obupati. Zdrav, čil in krepak slovenski narod ne bode propadel. Skrbimo le, da ostane, da postane zdrav, čil! Na slovenskem obzorju se svita, že se dani; skoro napoči dan naše zmage in napočiti mora, če se bo vsak posameznik zavedal svojih pravic in – dolžnosti, ki jih ima do svojega naroda. V bratskem sodelovanju vseh slojev zasije tudi nam solnce lepše bodočnosti!²⁵

Namen široko zastavljenega ljudsko-prosvetnega delovanja je bil usposobljanje kmečkega prebivalstva za osebno in občestveno življenje. V skladu z naukom katoliške cerkve so »pobijali kapitalizem« (Kalan, 1920: 37), njegov materializem in duha individualizma ter si prizadevali, da bi človeka vzgojili samo za osebnost, ampak tudi za člana družbe. Z nelagodjem so namreč opazovali, kako je sodobni kmet »vso staro izobrazbo zavrgel in si šel v trgovino in fabrike izposojevat polovičarsko mestno robo,« medtem ko so »zakladi stare

²¹ *Gradivo za Kroniko župnije Št. Ilj pri Velenju*. 1960: 55.

²² Sv. Marjeta niže Ptuja. *Slovenski gospodar*, 3. 3. 1904: 5.

²³ Osnovni odbor. V Št. Ilju pri Velenju. *Domovina*, 25. 8. 1905: 5.

²⁴ Galicija. *Slovenski gospodar*, 1. 2. 1912: 5.

²⁵ Eden, ki je bil zraven, Od Sv. Martina v Rožni dolini. *Domovina*, 16. 9. 1904: 429.

kmečke prosvete« počivali po izložbah in »zaprašenih muzejih.« Tam so meščani navduševali nad »staročestito kmečko nošo,« rekonstruiranimi kmečkimi hišami in pohištvu v njih. »Vsi cenijo kmečko prosveto in kulturo, le današnji kmet se je sramuje,« so opominjali. »Zida si hiše po mestnih vzorcih, ki se ne podajo grudi, oblači in zabava se kakor meščan. Kmet je izgubil skoro vso samoniklost« (Jeraj, 1933: 162).

Slovenski podeželski nacionalizem je dosledni krščanski vzgoji dal še dodatno vrednost in pomen. Njegovi nosilci so v kmečki vasi videli »zeleno oazo v tej silni puščavi plehklega mednarodnega svetovljanstva.« Čeprav so »valovi tujine« segli že celo do tja, pa je premagali »še niso in je – tako upamo – tudi ne bodo«. Svoje upanje so prenašali na kmetstvo, ki je kot »močna elementarna sila« kljubovalo tujstvu »že tisoč in več let.« Zaradi vse večjih in nevarnejših sredstev »za uničevanje kmečke kulture« je mnoge prevevala bojazen, da se bodo vaščani najprej pomeščanili, nato pa še opustili »kmečko miselnost, umetnost, šege itd.« in se naposled »izrodili in ljudi, ki so pripravljeni sprejeti brez vsakega odpora tujstvo v tej ali oni obliki.« Ker je bila v njihovih očeh narodna kultura ukoreninjena na kmetih, so se bali, da se bo z razkrojem kmetstva »razkrojila tudi pristna in svojska narodna kultura in se – počasi zlila v internacionalno tuje kulturno območje« (Puš, 1939: 97).

Pritisk denarnega gospodarstva na eni in privlačnost mestnega načina življenja na drugi strani sta zbudjala v njih strah, da bo skupaj z drugim svetom tudi kmet zopet plesal »okrog zlatega telesa« (Schreiner, 1940: 127). Zato so bili prepričani, da je bila vzgoja, ki jo je dajala sodobna vaška šola

zelo napačna, ker vzgaja vaški naraščaj popolnoma neodvisno od vaškega občestva in njegovih prirodnih oblikovalnih sil v neke zmedene individualnosti. Zato več škoduje nego koristi. Vaške otroke odvaja od vaškega življenjskega etosa. Vzgojila jih je v polovičarske ljudi, ki niso ne kmet ne meščan. V pristnih in kremenitih vaseh se šola vobče ni mogla udomačiti. Pristni kmet je kmalu razpoznal v njej meščanski obraz in jo je kot tuj element energično odklonil. Šola stoji kot ponosna stavba sredi vasi. Fizični prostor zavzema v vasi, a src vaščanov si mnogokje do danes ni osvojila. (Jeraj, 1933: 151)

Neželenemu prodiranju nove miselnosti v duha in srca kmečkega prebivalstva so kljubovali z mnenjem, da na podeželju kljub »razdirajočemu vplivu mest še procvita vaški življenjski etos« (Jeraj, 1933: 150). Vendar je bilo znakov, da je tudi ta slabel, premnogo na vsakem koraku. Zato so poudarjali kot »našo narodno dolžnost« spoštovanje tega, kar so spoštovali njihovi očetje in pradedje:

vero, domačo grudo, dom, njegove običaje, izročila, narodne pesmi, pravljice in narodno umetnost. Vse to nam mora biti sveto, ker je naša dediščina po umrlih prednikih. V narodnem blagu se jasno izraža bistvo slovenskega naroda. Vera in običaji nam glasno razodevajo, kako so naši predniki mislili o svetu, Bogu,

družini in delu. Umetnost nam nazorno kaže, kako so čustvovali, česa so se veselili in za kaj se navduševali. (Jeraj, 1933: 196)

Z utrjevanjem kmečke vernosti naj bi premagovali močne valove brezboštva, ki so preplavljali mesta in tovarne. Z določnim odklanjanjem liberalnega kapitalizma so hoteli ustvariti čim močnejši in bolj strnjen kmečki stan, ker so domnevali, da bo na ta način varnejša tudi vera. Gospodarsko, kulturno in politično samostojno, utrjeno in enotno kmetstvo je bilo v njihovih očeh »temelj verskega življenja vsega naroda« (Puš, 1939: 83). Iz tega vidika sta pomanjkljiva krščanska družinska vzgoja in rastoči materializem sodobnega sveta predstavljali resno nevarnost, da bo tudi na slovenskem podeželju prevladal mamoni- zem. Franc Schreiner je zato opozarjal krščanske matere: »Sovražnik vaših otrok – zapeljivi svet – hodi okrog vaših otrok kakor rjoveč lev in išče, katerega bi požrl, matere pa niso na straži, da bi varovale svoje otroke« (Schreiner, 1940: 275).

KAPLAN V DOBRNI-NEUHASU

Prvo daljšo službo je Schreiner dobil kot kaplan v Dobrni 6. decembra 1900 in tam ostal do 1. marca 1910, ko je šel za kaplana v Žalec.²⁶ Schreiner je v Dobrni prizadevno širil katoliško-narodno zavest in vnesel povsem novo dinamiko v tamkajšnje dogajanje. Tako so »nevstrašeni naprednjaki« iz Dobre zapisali v pismu v *Štajercu*, da je bilo »vse drugače«. »Ali odkar se je priklatil od bogve kje dolgosuknež Schreiner k nami, so postale razmere neznosne. Ko bi tega črnuha ne bilo, ostal bi tudi g. Kukovič vse drugačen! Ali zdaj se je župnik vsedel na Schreinerjeve limanice.«²⁷

Po Schreinerjevi premestitvi za kaplana v Žalcu, je »neodvisni politični list za slovensko ljudstvo« zatrdil, da je vsemu svetu znano, »kako je kaplan Schreiner uspešno deloval v narodnem oziru na Dobrni. Da je Dobrna slovenska, se moramo njemu zahvaliti. To mu na Dobrni priznajo brez izjeme vsi, tudi liberalci.«²⁸

Narodni boj je konec 19. stoletja zajel velik del Avstrijskega cesarstva, v njegov vrtinec je potegnilo tudi Dobrno, kjer se je bil »obupen narodni boj zoper privandrane nemčurje in Nemce, odkar se je v prvi porodila v domačinskem srcu misel narodne zavesti.« S svojimi vrelci in letoviši, znanimi daleč naokoli, je bila ta »slovenska naselbina, poplavljenjena z nemčurstvom,« in v vsej Dobrni menda ni bilo mogoče »dobiti hiše, kjer bi se zamogel naseliti slovenski trgovec.« Vse je bilo »odvisno od nemčurskih kramarjev, pekov in mesarjev, ki se oholo in zaničljivo kretajo po Dobrni – 'auf unserm Gebiet!' ter oskubijo ubogega kmeta za poslednji vinar.«²⁹

²⁶ Podrobneje o tem Kovačič, 1910: 156; *Gradivo za Kroniko župnije Št. Ilj pri Velenju*. 1960. Tipkopis hrani župnija Št. Ilj pri Velenju.

²⁷ Nevstrašeni naprednjaki. Iz Neuhaus (Dobrna). *Štajerc*, 10. 2. 1907: 3.

²⁸ Za nemškutarje. *Straža*, 27. 7. 1910: 3.

²⁹ –ss, »Prijetelji šole«. *Slovenec*, 31. 10. 1907: 2.

Ko je kaplan Schreiner nastopil službo v Dobrni, je tamkajšnje Bralno društvo delovalo že šest let.³⁰ Ves čas svojega obstoja je društvo zbuvalo živo zanimanje tako med prijatelji kot med nasprotniki; črta razločevanja je bila narodna zavest. Slovensko čuteči so slovensko bralno društvo podpirali, medtem ko so mu nemško čuteči nasprotovali. Dobrnska narodna nasprotja, ki so trajala več kot desetletje, je celjska *Domovina* opisala kot »neprestano borbo« med »poštenostjo in narodno značajnostjo« na eni in »kruto silo in plačanim izdajstvom«;³¹ končala so se šele z dokončno prevlado slovenstva. Franc Schreiner je kot predsednik dobrnskega Bralnega društva ob lojalni podpori župnika Friderika Kukoviča delovanje društva dvignil na novo raven in odločilno prispeval, »da je s tem napredkom zadobila Dobrna vzlic vsem mogočim nemškutarskim spletkam in naklepom pošteno slovensko lice.«³²

Kaplan Schreiner je znal k narodnemu delovanju društva pritegniti ne le širok krog bralcev med domačini, temveč tudi ugledne podpornike s Spodnje Štajerske in Kranjske. Skupaj z njimi je poskrbel, da Bralno društvo ni bilo zgolj izposojevalnica knjig in časopisov, temveč pravo središče kulturnega in političnega dogajanja. Tako je ob 10-letnici delovanja društva v nedeljo, 19. junija 1904, pripravil »na Dobrni res pravi narodni praznik,« kakršnega »še ni doživela Dobrna, odkar se ljudje spominjajo«; tega dne so z veliko svečanostjo blagoslovili društveni prapor. S celjsko Narodno godbo na čelu se je sprevod domačinov in gostov pomikal s slavnostnega prostora proti župni cerkvi, kjer je pred slavolokom podala belo oblečena deklica kumici društva, Reziki Goršek, »krasno kito cvetja« in se ji zahvalila za njeno naklonjenost in prijaznost do društva. Pred cerkvijo je nato po kratkem nagovoru društvenega predsednika Schreinerja zastavo blagoslovil častni član društva, profesor Kardinar. Po zabijanju žebeljev se je nova zastava posestrila z zastavami Celjskega pevskega društva, Studeniškega izobraževalnega društva in Krščanske zveze v Ljubljani, katerih predstavniki so se udeležili slovesnosti. Sledilo je slovesno cerkveno opravilo s pridigo, v kateri je pridigar v izbranih besedah pojasnil poslušalcem pomen zastave in jih spodbujal k ljubezni do vere in domovine. Po kosilu je dolg sprevod z godbo in zastavami pričakal goste iz Celja s Celjskim Sokolom na čelu. Pozdravil jih je predsednik Bralnega društva, a odgovoril mu je podstarosta Josip Karlovšek, ki je poudaril potrebo narodnega dela. Zbrana društva so nato odkorakala na slavnostni prostor, kjer so nastopili pevci Celjskega pevskega društva in Slovenskega delavskega podpornega društva iz Celja ter domači ženski zbor. Slavnostni govor je imel odposlanec Krščanske zveze v Ljubljani, Evgen Lampe, ki je posebej poudaril potrebo po narodni organizaciji »od najnižjega do najvišjega.« Čeprav je »govoril prav dobro,« je poročevalec v *Domovini* opazil, »da tla še niso dobro pripravljena za taka razmatranja – preprosto ljudstvo ga ni razumelo.« Drugi govornik je bil podstarosta Karlovšek, ki je slovenskemu ženstvu, slovenskim materam polagal na srce skrb za narodno vzgojo mladine. »Ljudstvo ga je pozorno poslušalo in tudi umelo,« lahko beremo

³⁰ Dobrna pri Celju. *Slovenski gospodar*, 14. 3. 1907: 5.

³¹ V nedeljo na Dobrno! *Domovina*, 16. 9. 1904: 429.

³² Blagoslovljenje društvene zastave »Bralnega društva«. *Domovina*, 24. 6. 1904: 285.

v istem poročilu. V sklepnih besedah pa je poročevalec še ovrednotil kulturni in politični pomen dogodka:

Cela slavnost je pokazala, da živi Slovenstvo na Dobrni krepko življenje, pokazala je, da ona nemškutarija, katero so zanesli razni višji činitelji na slovensko Dobrno, ni mogla zamoriti v srcu našega poštenega slovenskega ljudstva ljubezni do milega slovenskega jezika, do slovenskega naroda. In kako tudi, saj je vse, kar je na Dobrni »nemškega«, vse le umetno, prisiljeno, in kaj takega ne more nikdar obstati nasproti resničnosti. Priznati moramo, da celi dan ni bilo nikjer niti videti niti čuti kakega nemčurskega izzivanja, pač pa so »nemški« gostilničarji sami najprijaznejše vabili slovensko občinstvo v svoje prostore. Se pač vidi, da je in ostane Dobrna slovenska. Bralnemu društvu dobrnskemu pa najodkritosrčnejše častitamo na tak lepo uspeli slavnosti ter mu želimo, da bi se tudi nadalje tako čilo in krepko razvijalo ter ščitilo pod svojo novo zastavo slovensko Dobrno! V to pa Bog pomozil!³³

Leta 1905 je Franc Schreiner v Dobrni organiziral redni občni zbor Mladeniške zveze v Dobrni. Občnega zbora se je udeležil tudi Anton Korošec, ki je v uvodnem govoru »naslikal, kako se je celi gospodarski položaj v Avstriji od 1. 1848 spremenil ter vrgel kmeta med druge stanove, da ž njim tekmuje in se bori za svoj obstanek.« V tem »ljutem boju«, je ugotavljal govornik, »potrebuje kmet omike in organizacije,« v katerih se člani izobražujejo članov in vadijo organizacije. Zato so »blagoslov za naše ljudstvo in zato bi jih naj ne manjkale v nobeni župniji.« Za njim je kanonik Bohinc »v iskrenih in krasnih besedah« spodbujal mladeniče, da naj »ostanejo poštene, narodni ter naj skrbe za svojo izobrazbo.«³⁴

Kako so v Dobrni cenili delo obeh duhovnikov, pritrjuje dejstvo, da je dobrnski občinski svet na svoji seji aprila 1906 sklenil, »da se z ozirom na velike zasluge dobrnske duhovščine za občino volita gg. župnik Kukovič in kaplan Schreiner častnim občanom dobrnske občine.«³⁵

24. junija 1906 je v Dobrni potekala »sijajna demonstracija in manifestacija dobrnskih in borbo Dobrnčanov razumevajočih Slovencev proti gnili dobrnski nemškutariji.« Po Dobrni so vihrale slovenske zastave, topiči so pozdravljali goste iz Šaleške doline, iz Celja, iz Šmartina in drugod, in »slovenska zavednost in navdušenost je pokazala, da hoče obraniti in ohraniti Dobrno kot svojo posest in je nikdar več dati iz rok.« Izleta na Dobrno so se udeležili vitanjska godba, šmartinski pevski zbor, celjsko delavsko društvo in precej drugih gostov iz Celja, družmirsko bralno društvo, šentiljsko bralno društvo, gostje iz Velenja, Šoštanja, Vojnika in drugod, da bi pozdravili »vrle in hrabre bojvnike za slovensko

³³ Blagoslovljenje društvene zastave »Bralnega društva«. *Domovina*, 24. 6. 1904: 285.

³⁴ Mladeniška zveza v Dobrni. *Naš Dom*, 10. 8. 1905: 3.

³⁵ Iz Dobrne. *Domovina*, 13. 4. 1906: 2.

Dobrnno.« S tem dogodkom so dobrnski Slovenci hoteli pokazati, »da je odklenkalo gnili nemškutariji na Dobrni in da je in ostane Dobrna kljub vsemu kriklu nemškutariskih klatic-vitezov po nemških listih slovenska.«³⁶

Boj za slovensko šolo v Dobrni

Prizorišče najostrejšega narodnega boja je bila šola in Schreiner je aktivno nastopal v boju za slovensko šolo v Dobrni. 2. februarja 1909 je bil izvoljen za načelnika krajevnega šolskega sveta v tekmištvu s topliškim oskrbnikom Auerjem, privržencem krajevne nemške stranke. *Straža* je Schreinerjevo izvolitev pozdravila: na čelo šole je stopil »mož vseskozi napreden, vnet za ljudsko omiko in prosveto!«³⁷ Schreiner si je prizadeval za slovensko šolo v Dobrni še potem, ko je bil že premeščen v Žalec. Tako se je močno angažiral (sicer neuspešno), da bi preprečil premestitvi definitivnega učitelja Leopolda Čulka (Tschulka) s Ptujске Gore na mesto dobrnskega nadučitelja, kamor ga je imenoval štajerski deželni šolski svet.³⁸ V notici *Straži* je odločno protestiral: »Krajni in okrajni šolski svet prezirati je pa že preveč.«³⁹ Dva dni pozneje je *Straža* objavila dopis z obsežnejšim pojasnilom, zakaj je Čulk veljal v Dobrni za nezaželenega.

Bil je že nekaj let na Dobrni učitelj, a njegovo delovanje na tukajšnji šoli ni bilo povoljno. Opetovano so se na primer domačini in tujci pritoževali, da čisto slovenski otroci nemško pozdravljajo. Popolnoma jasno je, da je gospod Čulk to navado pri šolarjih upeljal. Dunajčani so se kar zgražali, češ, kakšna mora biti vzgoja v šoli, če slovenskim otrokom učitelji ukažejo pozdravljati v tujem jeziku, kako morajo taki otroci spoštovati svoj narod, če se ga učitelji, vzgojitelji, sami sramujejo. »Še nas je sram, če vidimo, kako krivično naš jezik tujemu ljudstvu vsiljujejo,« so rekli pošteni dunajski Nemci. In tak učitelj bi sedaj prišel zopet na Dobrno! Oblasti bodo, če se jim ne gre samo za vspehe ponemčevanja slovenskih otrok, otrok zavednih in odločnih slovenskih starišev, gotovo zato skrbele, da bo nastavljena na Dobrni dobra moč.⁴⁰

Oba dopisa sta bila objavljena več mesecev po Schreinerjevi premestitvi v Žalec. Tudi *Slovenec* je 17. decembra 1910 natisnil zelo podoben dopis, podpisan s kratico »š«. V njem dopisnik sporoča, da se je na razpis na nadučiteljsko mesto za trirazredno šolo na Dobrni prijavilo več kandidatov, vendar krajevni in okrajni šolski svet nista mogla nobenega izvoliti, – ker je bil Čulk prestavljen tja.

³⁶ Izlet na Dobrno. *Domovina*, 25. 6. 1906: 3.

³⁷ Dobrna. *Straža*, 22. 2. 1909: 3.

³⁸ –š–, Štajerski deželni šolski svet. *Učiteljski tovariš*, 23. 12. 1910: 6.

³⁹ Celjska okolica. *Straža*, 7. 12. 1910: 3.

⁴⁰ Dobrna. *Straža*, 9. 12. 1910: 3.

Pri nas ni nobeno učiteljsko mesto izpraznjeno, zato se pa z nekakim začudenjem vprašamo, kaj neki pomeni ta prestava. Čulk je že bil na Dobrni pred nekaj leti učitelj in ga imamo v slabem spominu. On je Štajercijanec in je naše otroke hotel prikrojiti topličarjem, v katerih je videl samo Nemce. Otroci so pozdravljali goste z »Guten Tag«, »Guten Morgen« itd. Topličarji, Slovani in Nemci, so se zgražali nad takimi pozdravi, ker so se prepričali, da so otroci slovenske narodnosti. Vsi so obsojali tako pozdravljanje in so se pritožili zoper to pri merodajnih osebah. Poudarjali so, da je tako pozdravljanje od slovenskih otrok grdo in da so učitelji, ki otroke na to navadijo, vsega obsojanja vredni; na tak način se otroci odtujujejo svojem u narodu in se navadijo tistega prokletega hlapčevskega duha, češ, z nemškim jezikom se prikupiš ljudem. Posebno so se pametni Nemci zgražali nad nemškim pozdravom od strani slovenskih otrok. Čulk naj se le spominja, kako je zaradi tega in sploh zaradi svojega nemškutarstva bil na Dobrni obrajtan. Ta učitelj naj bi svojo prestavo sam preprečil. Mi Dobrnčani ga ne maramo in to bo moral čuti, če bi se predrznil vrniti v slovensko Dobrno. Krajni in okrajni šolski svet nista imela s Čulkom pri sestavi predloga za nadržiteljsko mesto nič opraviti, saj še kompetent ni bil. S krajnim šolskim svetom, oziroma z občino dobrnsko pa bodo imele opraviti oblasti, ako nam bodo vsilili Čulka, katerega ne maramo. So li občine, so li okrajni šolski sveti tukaj, da jih od nemškega Volksrata inspirirani deželni svet za norca ima? Ne! Nemški Mihel, tukaj se boš opekkel, da boš cvilil. Mi hočemo dobre slovenske učitelje, ne pa nemškutarске mevže. Basta! (š. 1910b: 3)⁴¹

Skrajno razburjenje v Dobrni

Schreinerjeva nepopustljivost in vztrajnost v boju za slovenske narodne interese je motila njegove politične nasprotnike. Pogosto so ga skušali očrniti, še zlasti pred prvimi splošnimi volitvami 14. maja 1907, saj je pri njih vneto sodeloval tudi pri organizaciji predvolilnih katoliških političnih shodov. Tako je *Štajerec* v članku z naslovom »Politikujoči far in cerkev« konec februarja 1907 zapisal, da se »nikjer na celem svetu bi se ne mogle vdomačiti tako gnusne razmere kakor v naših poklerikalnjenih krajih.« Člankar je Schreinerja dolžil, da je s svojim »hujskanjem in sovraštvom« tako razburil Dobrnčane, da »nočejo več v cerkev, dokler bode ta človek s svojimi pijanci v nje gospodaril.«

Rdečica mora človeka oblititi, ako izve o hujskanju naše politikujoče duhovščine. To ni več človeško! Poglejmo le razmere v lepem našem kopaljšču Dobrna-Neuhausu, s katerimi smo se itak že v raznih dopisih pečali. Odkar je prišel fanatični, divjaku podobni kaplan Schreiner v ta kraj, se je pričelo hujskanje in sovraštvom med tega mora biti grozna. Kar uganja to zbesnelo farče, to presega že pač vse meje. Pričel je najpre hujskati proti naprednim obrtnikom ter trgovcem in jim je skušal

⁴¹ š., Klofuta, pa komu? *Slovenec*, 16. 12. 1910: 3.

škodovati. Zdaj pa se je obdal s surovo bando opijanjenih klerikalnih fantalinov iz »bralnega društva« in kroka, pijančuje ter rogovili liki ciganski druhali vse noči. »Božji namestnik« naj bode ta kaplan Schreiner, ki kriči po noči po cesti s svojimi pijanimi prijatelji? Celjsko sodišče se je že pečalo s to bando. Sedem kaplanovih kreatur in članov »bralnega društva« je obtoženih zaradi motenja vere. Ne samo, da so ti nesramneži v cerkvi med mašo »Fihpos« brali, da so v cerkvi med mašo na karte igrali, – vrgli so tudi med mašo orglarskega uslužbenca, ki je 17 let pošteno služil, iz kora in ga pretepevali! Take razmere je udomačil ta kaplan Schreiner! Ljudje so do skrajnosti razburjeni in nočejo več v cerkev, dokler bode ta človek s svojimi pijanci v nje gospodaril. Skrajni čas je, da končajo cerkvene in posvetne oblasti to početje tega tipičnega hujskača prvaške armade!⁴²

Obtožbam proti Schreinerju so pritegnili tudi nepodpisani »nevstrašeni naprednjaki«, ki so potožili v *Štajercu*, da v njihovi občini »delajo tudi pri nas tisti največji nemir, kateri bi morali pokoj i ljubezen povspeševati.« Dokler se ni v Dobrno »priklatil od bogve kje dolgosuknež Schreiner,« je bilo za privržence napredne stranke »vse drugače,« poslej pa so postale razmere »neznosne.«⁴³ Schreinerju so očitali, da je ustanovil bralno društvo, da je premalo veren, da je v hudi zimi ignoriral dva vernika, ki sta pokleknila v pričakovanju blagoslova, ker sta bila naklonjena napredni stranki,⁴⁴ pa da pomladi istega leta ni dal blagoslava ženskama, ki sta klečali pred Straserjevo prodajalno. Eden od *Štajerčevih* naročnikov se je zato javno vprašal, »Ali je Kristus samo za kleriklace trpel in umrl, ali tudi za nas??«⁴⁵

Na to struno je *Štajerc* zabrenkal na začetku marca 1907, ko je »kaplana Schreinerja v Neuhausu« obdolžil »hujskarije« in zatrdil, »da se je pritožilo 30 slovenskih kmetov pri kanoniku v Novi cerkvi čez tega farja. Kmetje pravijo, da bodo izstopili iz cerkve, ako se ne odstrani tega hujskača. Kdo je kriv, da vera peša?«⁴⁶ *Slovenski gospodar* je vse *Štajerčeve* obtožbe označil za »laž« dobrnskih »naprejbedakov«, ⁴⁷ pisno pa sta jih ovrgla tako župnik Friderik Kukovič⁴⁸ kakor dekan v Novi cerkvi Lavoslav Gregorec, ki je zapisal, da ni »res, da se je pritožilo 30 slovenskih kmetu pri kanoniku v Novi cerkvi čez tega farja, (kaplana Schreinerja) res je pa, da se pri meni ni nikdo pritožil.«⁴⁹ Kljub odločnim demantijem je resnost *Štajerčevih* obdolžitvev zbudila pozornost knezoškofijskega lavantinskega konsistorija v Mariboru, ki je zaprosilo kn. šk. duhovnega svetovalca, kanonika in dekana Gregorca,

⁴² Politikujoči far in cerkev. *Štajerc*, 24. 2. 1907: 3.

⁴³ Nevstrašeni naprednjaki. Iz Neuhausu (Dobrno). *Štajerc*, 10. 2. 1907: 3.

⁴⁴ Neuhaus (Doberna) pri Celju. *Štajerc*, 24. 2. 1907: 1.

⁴⁵ Eden naročnik, Dobrna. *Štajerc*, 5. 5. 1907: 4.

⁴⁶ Kaplan Schreiner v Neuhausu. *Štajerc*, 3. 3. 1907: 5.

⁴⁷ Dobrna pri Celju. *Slovenski gospodar*, 14. 3. 1907: 5.

⁴⁸ Friderik Kukovič, Politikujoči far in cerkev. *Štajerc*, 24. 3. 1907: 4.

⁴⁹ Lav. Gregorec, Kaplan Schreiner v Neuhausu. *Štajerc*, 24. 3. 1907: 4.

naj ob prvi priložnosti osebno opomni »omenjena gospoda, naj bota previdna v svojem govorjenju, da ne bota ljudi brez potrebe pikala in dražila; zlasti pa, naj bota previdna v svojem občevanju z osebami drugega spola.«⁵⁰

Razglasitev volilnih rezultatov, ki so na Spodnjem Štajerskem prinesli močno zmago katoliško-narodni stranki, ni pomirila duhov. Nasprotno, na eni strani so slavili zmago-slavje, na drugi pa se niso zmogli sprijazniti s porazom. Dobrnski občinski odborniki so tako podali »ovadbo proti orožništvu, ki je zagrešilo razna Slovincem skrajno sovražna in naravnost krivična dejanja.« Med drugim so jim očitali, da so tri dni po porodu »odpeljali Franciško Pačnik v najhujši zimi peš v Celje v zapor, dasi bi najnavadnejšemu človeku prišlo vendarle na misel: ženska je še bolna, ne smem je mučiti.« Celjsko okrajno sodišče pa je denarno kaznovalo s 70, 50 in 30 kronami kaplana Schreinerja in devet občinskih odbornikov.⁵¹ *Štajerc* je o »obsojenih črnuh« iz »Dobrne-Neuhasa« poročal po svoje. Do Franciške Pačnik ni izrazil nikakršnega sočutja, pač pa je ost kritike obrnil proti »neznosni gonji, ki so jo vprizorili v Dobrni-Neuhausu črnuhi,« pod vodstvom župnika Kukoviča in kaplana Schreinerja.

Zadnji je uresničil neko »izobraževalno« društvo, v katerem je pa mlade fantaline tako posurovel, da si ni bil noben naprednjak več življenja svesti. Naravno, da so polagoma tudi gostje kopališča izostajali, kajti vse se je naveličalo divjanje te črne garde. Dobro je bilo le to, da so orožniki svojo dolžnost storili in se brezstrankarsko držali. Ali zato so pričeli klerikalni hujskači orožnike sovražiti in jih popolnoma po krivici vsega mogočega obdolževati. Napravilo se je tudi disciplinsko preiskavo proti orožnikom, ki pa je končala z dokazom, da so farška naznanila popolnoma nevtemeljena. Zdaj so orožniki sulico obrnili in tožili klerikalce. Pri prvi razpravi so bili obsojeni: kaplan Schreiner na 70 K globe ali 7 dni zapora, župnik Kukovič na 30 K globe ali 3 dni, Joh. Weber in Jurij Bržnik na 50 K ali 5 dni, F. Jevnišek, F. Pušnik, J. Dugajner, M. Jamniker, Jos. Verdev in A. Richter na 30 K ali 3 dni zapora. Črnuhi niso imeli s tem dosti in so se pritožili. Ali prizivno sodišče je prvo sodbo potrdilo. S tem je pred sodišče brezvestno počenje Kukoviča in Schreinerja dokazano. Kaj bode storila cerkvena oblast? Orožniki naj pazijo i naprej na črnosukneže in naj jim dokažejo, da veljajo postave za vse in tudi za hujskače v duhovski kuti.⁵²

Nekoliko nenavadno se zdi, da je *Štajecu* pritegnil celo *Slovenski narod*, ki se ni mogel vzdržati, da ne bi okrcal župnika Kukoviča in »njegovega bojevitega oprodo, kaplana

⁵⁰ Lav. Gregorec, Prečastiti knezoškofijski Konzistorij. Poročilo (1907) hrani Nadškofijski arhiv Maribor, Škofijska pisarna F 7, sig. Fonda 1007, škatla št. 8, Franc Schreiner.

⁵¹ Občina in orožniki. *Narodni list*, 15. 8. 1907: 6.

⁵² Obsojeni črnuhi. *Štajerc*, 27. 10. 1907: 2.

Schreinerja,« ki sta bila zaradi razžaljenja časti »sodnijsko obsojena v znatno denarno globo ter v kazen spravila več svojih kimavcev.« Kakega pomisleka do ravnanja orožnikov *Slovenski narod* ni izrazil, pač pa se je zgražal nad »tistim blagodejnim delom naših duhovnih 'ljudskih' voditeljev.«⁵³

Slovenec je v daljšem komentarju pisanje *Slovenskega naroda* zlahka zavrnil, in sicer z *njegovo* ilustracijo, kako »složni« so bili Slovenci v narodnem delu. Navedel je namreč, da sta prav Kukovič in Schreiner bila »že dolgo časa ljuti boj za ovetbo slovenske narodnosti na Dobrni.« Avtor piše, da je »pred leti n. pr. marsikateri od nemčurjev podivjani slovenski fant 'hajlov' po Dobrni ter izzival Slovence,« a da se poslej to ne dogaja več. Ta napredek Dobrne v narodnem oziru je po *Slovenčevem* komentatorju zasluga Kukoviča in Schreinerja. Slovenska posojilnica pa je preprečila, da bi zdrknil v nemčurski žep prvi in zadnji vinar, ki ga mora slovenski naš kmet izdati pri svojem gospodarstvu.« Če bodo zaradi tega slovenski nasprotniki izgubili svojo poglobitveno oporo, bodo »moralo zapreti svoje bude ter oditi s krošnjami na hrbtih, odkoder so prišli.« Tedaj bi bilo tudi konec nemčurstva pri nas.⁵⁴ Na koncu pa je *Slovenski narod* zbudel še z narodnim argumentom: »Kako lepo simpatizirate z onimi ljudmi, ki ubijajo vse, kar je slovenskega! In kako razdirate in kakšne posledice bi zamogle nastati?«⁵⁵ Glasilo liberalne stranke, ki je sicer desetletja udarjalo na nacionalistični boben in ob vsaki priložnosti klerikalcem očitalo narodno izdajo, je zdaj samo položilo v roke klerikalni stranki najprivlačnejši argument politične agitacije.

Kanonik in dekan Lavoslav Gregorec je v pisnem poročilu knezoškofijskemu konzistoriju ponovno zatrdil, da je bilo poročilo o 30 slovenskih kmetih, ki naj bi prišli v Novo cerkev »zahtevat, naj se kaplan Schreiner prestavi, sicer odpadejo vsi od vere,« »vseskozi zlagano! Pri meni ni bilo nikogar z Doberne, ki bi kaplana tožil.« Nadalje je pojasnjeval, da so bila pritožniki »privandrani Nemci in domači nemškutarji, liberalci,« ki tožijo iz političnih in ekonomskih nagibov »z istimi sredstvi, z lažmi, obrekovanjem in opravljanjem in v isto svrhu, da odpravijo vsaj kaplana, posojilnico oškodujejo, župnika splašijo in pri razpisanih volitvah pomagajo celjskim naprednjakom ali socijalnim demokratom.« Kaplana Schreinerja naj bi ti ljudje sovražili najbolj zaradi »dveh njegovih zaslug 1. da je posojilnico osnoval, ki je lani imela nad 100.000 kron prometa, jaz sem samračune pregledal; 2 da z bralnim društvom, z dekliniško in mladeniško zvezo zabranjuje uspešno vsa obiskovanja in razgrajanja po krčmah ob nedeljah in praznikih.« Za Schreinerja je dodal, da je služboval na Dobrni že celih šest let, »pa ni bilo nikoli slišati kaj nespodobnega o njem.« V sklepu je dobrnskega župnika in kaplana še pohvalil, da sta leto 1907 priredila pustne dni zelo obiskovano tri-dnevnicno, vodila več močnih pobožnih bratovščin, družbenih zvez, veliko spovedovala, bila pridna na prižnici in v šoli itn. »Kvečjemu bi se jima mogla očitati neprevidnost v besedah«, dodaja, »neprevidnost v občevanju z ljudmi, zlasti z ženskim spolom, a slednje

⁵³ Prijatelji šole. *Slovenski narod*, 22. 10. 1907: 4.

⁵⁴ –ss, 1907. »Prijatelji šole«, *Slovenec*, 31. 10.: 2.

⁵⁵ –ss, 1907. »Prijatelji šole«, *Slovenec*, 31. 10.: 2.

samo le g. župniku,« za katerega pravi, »da se rad šali, norca brije, posebno, če ima preveč pod kapo.« Za kaplana Schreinerja pa je predlagal, da »kaže počakati, da kakšno župnijo dobi in častno odide. To si je dobro zaslužil.«⁵⁶

Težko je presoditi, kako je škof Mihael Napotnik sprejel dekanovo poročilo. Dejstvo je, da Franc Schreiner ni dobil svoje župnije, temveč je bil premeščen kot kaplan v liberalni trg Žalec.

Schreinerjeve premestitve so se njegovi dobrnski nasprotniki razveselili, a *Straža* je svoje nasprotnike odkrito opomnila, »da je njihovo veselje bilo dosti prezgodaj nad odhodom č. gospoda našega voditelja Schreinerja.«⁵⁷ Naklonjeni klerikalni stranki v Žalcu in okolici so v veselem pričakovanju novega kaplana začeli »zopet živahnejše rogoviliti,« v vasi Vrbje pri Žalcu pa so ustanovili klerikalno bralno društvo. Celjski *Narodni dnevnik* jih je zato opomnil: »No, v Žalcu ni ponižnih dobrnskih ovčic!«⁵⁸

POVSEM NOVA DOBA ZA AVSTRIJO

Velika državnozborna reforma na začetku leta 1907 je odpravila volilne razrede in uvedena je bila splošna in enaka volilna pravica; volilno pravico so dobili vsi moški, ki so dopolnili 24 let (Melik, 1965: 9, 138). Nov volilni sistem je postavil ostro mejo med dobo privilegijev in dobo demokracije, ko je postal »beračev glas politično enakovreden baronovemu.«⁵⁹ Ključavničar Ivan Rebek, kandidat socialne demokracije, je na ljudskem shodu za splošno volilno pravico v Narodnem domu v Celju, 18. novembra 1905, spremembo ponazoril s podatkom, da je pred volino reformo imelo »26 industrijalcev isto pravico kakor 69.000 delavcev.«⁶⁰ Nekoč politično brezpravne množice so dokončno vstopile na politično prizorišče in zahtevale svoje pravice. Zaradi številnosti je v slovenskih deželah postala politično najvplivnejša družbena plast »mali kmet – svobodni mali posestnik« (Topalović, 1924: 3).

Vstop malih posestnikov v središče slovenske politike je tehtnico preferenc volilnega telesa nagnil močno na stran konservativnih sil. Če so se delavski krogi ogrevali za revolucionarno proletarsko moralo, ker so si le od prevrata obetaliboljšanje svojega položaja, so bili kmetje vneti zagovorniki lastninske pravice in z njo pozvezane morale, po kateri so za kazen morali »mejnike prenašati« še po smrti tisti, ki so v jih življenju krivično premikali. Njihovo temeljno gospodarsko načelo pa je bilo »storitev za storitev,« torej načelo strogega povračila. Kmečki ljudje so radi pomagali bližnjemu, a so ob tem pričakovali enakovredno povračilo. Tudi kadar so sprejemali usluge, so mislili na to, kako jih bodo povrnili, na kar jih je opominjal pregovor, ki pravi, da nobena kokoš ni tako draga, kot je podarjena (Jeraj, 1933: 41–42).

⁵⁶ Lav. Gregorec, Prečastiti knezoškofijski Konzistorij. Poročilo (1907) hrani Nadškofijski arhiv Maribor, Škofijska pisarna F 7, sig. Fonda 1007, škatla št. 8, Franc Schreiner.

⁵⁷ Dobrna. *Straža*, 8. 4. 1907: 6.

⁵⁸ V Žalcu in okolici. *Narodni dnevnik*, 22. 2. 1910: 3.

⁵⁹ Politika sporazuma. *Nova doba*, 1. 5. 1907. str. 1.

⁶⁰ Ljudstvo je govorilo. *Domovina*, 21. 11. 1905: 1.

Poglavitni namen politike je uveljavljanje gospodarskih interesov določene skupine ljudi, zato je politični boj dejansko boj »za uveljavljenje programa, po katerem naj se gospodari s skupnim javnim imetjem in po katerem naj se uredi medsebojno življenje ljudstva sploh.« Na začetku 20. stoletja je to pomenilo, da v isti stranki ni moglo biti prostora za kajzarja in za veleposestnika, saj je bilanpr. agrarna reforma prvemu v veliko korist, drugemu pa v veliko škodo. Verska in druga vprašanja naj bi pri tem imela »le postransko vlogo« (Erjavec, 1920: 123–124). Vendar je bilo tedaj slovensko prebivalstvo že razdeljeno po strankah, sestavljenih po drugačnih merilih. Izrazito prevlado sta imeli narodno-napredno in katoliška-narodna stranka, ob njiju se je pojavila še socialna demokracija, a je bila zaradi slabo razvite industrije njena volilna baza ustrezno majhna.

Razdeljenost volilnega telesa na liberalno in klerikalno stranko ni mogla biti brez posledic na strankarsko življenje. Čeprav so vsi mnenjski voditelji sprejemali dejstvo, da »vsi ljudje ne bodo šli nikoli pod en klobuk in vsi ne bodo nikdar ene pesmi peli« (Domoljub, 1920: 24–25), sta obe vodilni politični stranki svoje volilce nagovarjali skrajno izključevalno. Kakor je na volilnem shodu v Krškem 4. februarja 1899 povedal Ivan Tavčar, je bil »sprava« med njima mogoča zgolj v postopanju, v načelih nikdar:

V teh načelih pa je mej klerikalno stranko in mej napredno stranko tolika razlika, kakor je ona mej ognjem in vodo. Kadarkoli sta ta dva delala mej sabo kako spravo, vselej je jedno požrlo drugo! Kadar si torej to spravo predočujem, mislim si vselej, da je naši stranki paziti na to, da njenega ognja no pogasne klerikalna voda. (Pittrjevanje.) In ta pozornost je toliko bolj opravičena, ko sedaj vidimo, da klerikalna stranka sprave ni sklenila z resno voljo, da jo je prej kot ne sklepala z namenom, da je spolnovala ne bode.⁶¹

Nepopustljiva izključevalnost obeh strank je dajala osnovni ton volilnemu boju. »Vojska je!«, je *Narodni list*, glasilo narodne stranke za Štajersko, zapisal pred prvimi splošnimi volitvami 14. maja 1907.⁶² Zaradi medsebojnega »nagajanja, kljubovanja, zmerjanja, zasramovanja, laganja, divjanja« (Domoljub, 1920: 24–25) so nekateri predvolilne shode doživljali kot koncert, ki traja in traja, »tako da človeka ušesa bolè.«⁶³ Na obeh političnih straneh so se na ves glas zgražali nad načinom vodenja politike, češ, »Ali smo res v srednji Evropi, ali smo kje doli v srednji Afriki – prav blizu ljudožrcev ...« (Domoljub, 1920: 84). Pa krivde ne eni ne drugi niso iskali pri sebi, temveč so ob vsaki priložnosti s prstom ognjeviti kazali na nasprotnike.

Na oster volilni boj je bila najbolje pripravljena klerikalna stranka, saj je bilo mogoče na prste prešteti prižnice, s katerih ne bi bilo slišati političnih govorov, in najti le malo

⁶¹ Volilni shod na Krškem. *Slovenski narod*, 6. 2. 1899: 1–2.

⁶² Beseda k položaju. *Narodni list*, 30. 4. 1907: 1.

⁶³ Babilonski stolp. *Štajerc*, 5. 8. 1906: 1.

spovednic, v katerih ni bilo agitiranja za klerikalne kandidate, – »bele vrane so duhovniki, ki se brigajo za Jezusove nauke in se ne pečajo s posvetno umazano politiko!«⁶⁴ Po navedbah *Narodnega dnevnika* je župnik Rancigaj v Šempetru v Savinjski dolini rekel približno takole: »Duhovnik, ki sedaj miruje in ne dela za ugodno rešitev državnoborskih volitev, podoben je mutastemu psu.«⁶⁵

Politični nasprotniki so glasno ugovarjali in navajali, da vera nima s politiko nič opraviti. Uporabo prižnic in spovednic za politično agitacijo pa označili kot njuno zlorabo. Urednik *Domovine* in *Narodnega dnevnika* Ljudevit Furlani je odločno zatrdil, da klerikalizem nima »z vero in vernostjo najmanjše zveze, baš nasprotno, klerikalizem je v svojem bistvu prava negacija vere in vernosti ter ni nič drugega kot boj za politično moč in nadvlado cerkve in duhovstva nad državo.«⁶⁶ Privrženci klerikalne stranke so na te trditve odgovarjali, da je v liberalnih in naprednjaških časopisih često ponovljena fraza, da vera nima s politiko nič opraviti »tako debela laž, da je dva ne obsežeta« (Domoljub, 1920: 42). Najbolj priljubljena oblika »razbijanja« nasprotnikovega shoda je bila ta, da je večja skupina somiljenikov še začetkom shoda zasedla prostor in tako preprečila, da bi se predvideni shod sploh začel.⁶⁷

Na uvedbo »splošne« volilne pravice leta 1907 ljudje niso bili pripravljeni. Nov družbeni red namreč ljudem ni prinesel le osebne svobode, temveč je tudi na stežaj odprl vrata krizi na vseh področjih družbenega življenja. Stabilnosti tradicionalnega sveta ni bilo več, moderni svet je o nekdanjih vrednotah dnevno dvomil. Vrtinec sprememb je zajel zlasti podeželje, kjer je živela velika večina slovenskega prebivalstva. Radikalni katolicizem goriškega nadškofa Jakoba Missie in poznejšega krškega škofa Antuna Mahnića (Anton Mahnič), ki sta ga širila v zadnjem desetletju 19. stoletja, je bil odgovor na naraščajočo sekularizacijo. Njuna namera je rodila neželeni plod. Čeprav sta, po besedah Pavla Lokovška, želela »pokatoličiti in opremiti tudi gospodarska in še druga poslopja in zgradbe s katoliškim imenom,« da bi utrdila krščansko moralo med slovenskim ljudstvom, sta dejansko prispevala k temu, da je »na njeno stopila strankarska, politična morala.«⁶⁸

Predvolilna agitacija je bila polna izključevalnih strasti, opazni del predvolilne folklore je bilo razbijanje shodov kandidatov nasprotnih strank. Nekateri so se shodov udeleževali tudi oboroženi z jajci za bombardiranje nasprotnikov »kajti gre se za odločilno bitko,«⁶⁹ udeležencem nasprotnih volilnih shodov so postavljali tudi zasede in z njimi fizično obračunavali.⁷⁰

⁶⁴ Strankarsko vodstvo »Napredne zveze«. Ura odločitve, *Štajerc*, 14. 4. 1907: 1–2.

⁶⁵ Duhovnik mutasti pes. *Narodni list*, 7. 5. 1907: 5.

⁶⁶ Ljudevit Furlani, Organizacija naprednih struj na Slovenskem. *Narodni dnevnik*, 29. 10. 1909: 1.

⁶⁷ Zakon o volivni svobodi in štajerski slovenski liberalci. *Slovenec*, 15. 4. 1907: 2–3.

⁶⁸ Pavel Lokovšek, Morala in kriminaliteta v Sloveniji in slovenska duhovščina (Nekaj pripomb k »Slovenčevemu« uvodniku z dne 24. decemb.). *Slovenski narod*, 30. 12. 1921: 1.

⁶⁹ Iz Mislinjske doline. *Slovenski gospodar*, 26. 4. 1907: 6.

⁷⁰ Dornova niže Ptuja. *Štajerc*, 14. 4. 1907: 2.

Med organizatorji političnih shodov kakor tudi vodji razbijanja shodov nasprotnikov je bil eden opaznejših kaplan Schreiner. Po obširnem opisu predvolilnega dogajanja na zadnjo aprilsko nedeljo 1907 so takrat zaradi zelo neugodnega vremena »kaplani sklenili povsod naskočiti shode narodne stranke, toda povsod so grdo pogoreli.« Najhujši naskok so izvedli na shod Jakoba Zadravca pri Sv. Vrbanu pri Ptuju, za katerega je »znani fanatik« kaplan Podplatnik zbral »par sto pretepačev iz domače in drugih far.« Ko sta prišla na volilni shod Zadavec in Vekoslav Kukovec, so nasprotniki zasedli že ves prostor v gostilni. Toda, nadaljuje poročevalec odobravajoče, »v trenutku so bili tički na dežju, narodna stranka je pa sijajno zborovala.« Rečeno je bilo, da bo zbor potekal pod kozolcem in klerikalci so planili tja, spet vse zasedli in »burno zahtevali svoje predsedstvo.« Medtem ko se je Kukovec s kaplanom navidezno pogajal, so privrženci narodne stranke zasedli gostilniške prostore, izvolili predsedstvo in začeli zborovati. Tako je bil kaplan s svojimi pristaši »mirnim potom na dež postavljen.« Uprizorili so »pol ure trajajoč divji krik, toda narodnjaki so jih pustili, da so se izkričali in jo potem popihali.« Podobno je potekal tudi shod v Šmartnem pri Celju, sklican za kandidata Franca Robleka. Kaplana Schreiner in Kovačič sta zasedla prostore, a sta bila v manjšini. Povzročila sta tolikšno razburjenje, »da se je narodnjakom komaj posrečilo preprečiti nevaren pretep.« Kaplana sta prosila za prost odhod, kar so jima dovolili. »Zgodilo se klerikalcem ni drugega, nego da je dobil vsak brco nekam in kaplan Kovačič poleno – ravno tja.« Poročevalec je triumfalno sklenil: »Potem se je shod veličastno vršil.«⁷¹

Celjska *Domovina* je 10. maja 1907 objavila dopis iz Novocerkovške dekanije, v katerem dopisnik navaja, da so bili v predvolilnem dogajanju »nekateri župniki še primeroma mirni, zlasti pametnejši in starši, razsajajo njih kaplani, brez srama in ozira na svoj stan po političnih shodih ter iščejo navlašč povoda, da bi se njih, svetnikov (!) kedo dotaknil, da bi imeli potem več uzroka po njem udariti in v 'Slov. Gosp.' pisati.« Kot primer takega vedenja navaja ravnanje dobrskega in šmarskega kaplana, Schreinerja in Kovačiča na dve predvolilni nedelji, dne 28. aprila in 5. maja 1907, pri javnem shodu v Sv. Martinu v Rožni dolini. »Večje sramote si pač ni treba več misliti, nego sta jo ta dva fanta dobila po vzgledu razsajavcev in pretepačev,« pravi dopisnik.⁷²

Volilni izidi so veliko večino presenetili, saj so socialni demokrati po vsej Avstriji nastopili izredno uspešno in postali ena vodilnih političnih sil. V slovenskih deželah, kjer je bila industrija še nerazvita, pa je šel razvoj povsem drugo pot. Oster volilni boj se je po Spodnjem Štajerskem končal s prepričljivo zmago klerikalne stranke, ki je zmagala po vseh slovenskih deželah. Na Kranjskem so njihovi kandidati dobili 48.424 glasov, liberalni 12.202, na Štajerskem 29.700, liberalni 12.159, na Goriškem 12.159, liberalni 10.313, in na Koroškem 7.892. Izvoljeni so bili vsi klerikalni kandidati, le na Spodnjem Štajerskem sta zmagala liberalna kandidata Franc Roblek in Vincenc Ježovnik (Erjavec, 1928a: 163;

⁷¹ Preteklo nedeljo. *Slovenski narod*, 1. 5. 1907: 1; gl. tudi Shod v Šmartnem v Rožni dolini, *Domovina*, 1. 5. 1907: 2; Povalejev shod v Šmartnu v Rožni dolini. *Narodni list*, 7. 5. 1907: 5.

⁷² Iz Novocerkovške dekanije. *Domovina*, 10. 5. 1907: 3.

Orožen, 1971: 251). A že dan po volitvah se je začel boj za interpretacijo volilnih izidov. Če je glasilo zmagovite stranke razglasilo veliko zmago idej, ki jih je zastopala Slovenska ljudska stranka,⁷³ je dan pozneje liberalni *Narodni list* ocenil da se je »prvi naskok na klerikalizem in prvaštvo« minuli torek »sijajno posrečil,«⁷⁴ klerikalni *Domoljub* pa je izid volitev razglasil za dan plačila, ki so ga prejeli liberalci »za vsa zaničevanja in nesramne napade, ki jih morajo pretrpeti od liberalne druhali naši škofje.« Volilci so po piščevi oceni liberalcem »pošteno in modro vrnili«: »Plačali so jim pa tudi vse nesramne napade na može poštenega dela, na kmeta in delavca. Dobili so plačilo, ki so ga zaslužili, bogato z obrestmi vred.«⁷⁵

Vrbenski Rašomon

V desetletjih pred 1. svetovno vojno je v srednji Evropi potekal intenziven proces modernizacije; ta čas je bil zlata doba habsburškega cesarstva. Vendar ne tudi čas splošnega zadovoljstva, pač pa čas širokega nezadovoljstva. Novi družbeni red je naglo in brutalno rušil tradicionalni način življenja, zlasti na podeželju, kjer je nekdaj živela velika večina prebivalstva. Po razdelitvi avstrijskega cesarstva na Avstrijo in Ogrsko se je gospodarski in politični pritisk obeh vladajočih narodov na podrejene narode še okreplil. O tem, kakšen je bil položaj slovanske večine po uvedbi dualizma, zgovorno priča izjava, pripisana kancelarju Friedrichu Ferdinandu Beustu: »Man muss die Slawen an die Mauer drücken« (Slovane je treba pritisniti ob zid!) (Komitet vystavki, 1867: 370; Clementis, 1943: 47–48). V danih razmerah s pridobitvami modernizacije niso mogli biti vsi zadovoljni. Slovenski nacionalisti so npr. gledali v prihodnost s strahom in kdor bi hotel v kratkih besedah opisati mnenje slovenskih sodobnikov, bi se po uvodniku, ki v *Slovenskem gospodarju* 11. julija 1867, najbolje izrazil s pomočjo Prešernovih besed: »Na tleh leže slovenstva stebri stari« (Jezernik, 2018: 20).

Povečan pritisk sproži tudi močnejši odpor. Kakor pri drugih slovanskih narodih dvojne monarhije, je pritiskanje ob zid tudi med Slovenci le še okreplilo nacionalizem, narodni boj je bil vse ostrejši. V odgovor na delovanje nemških šolskih družb Schulverein in Südmarke so leta 1885 ustanovili Družbo sv. Cirila in Metoda, da bi s podpiranjem slovenskih šol ustavili napredovanje germanizacije. Družba je sprva delovala po načelu narodne sloge kot nadstrankarska organizacija, a po uvedbi splošne volilne pravice je na svoji XXII. veliki skupščini 6. avgusta 1907 spremenila svojo usmeritev. Veliko skupščino je odprl Luka Svetec. V govoru je družbenike povabil v boj »proti onim, ki hočejo skozi te naše kraje zgraditi nemški most.« Zato je za zgled delovanju Družbe predstavil nemški Schulverein, ki je deloval »z vso brezobzirnostjo proti nam«. Govornik je svoje stališče argumentiral takole:

Nemški šulferajn dela z vso brezobzirnostjo proti nam in ne pozna pri svojem boju nobenega razločka med katoličani in protestanti, klerikalci in liberalci, buržoazijo

⁷³ Velika odločilna bitka. *Slovenec*, 15. 5. 1907: 1–2.

⁷⁴ Možje naprednjaki, še enkrat v boj! *Narodni list*, 16. 5. 1907: 1.

⁷⁵ Plačilni dan. *Domoljub*, 16. 5. 1907: 1.

in socijalno demokracijo. Vse brez izjeme gre v boj proti nam. To bodi za zgled nam; ako hočemo teh mogočnih sovražnikov napad odbiti, jih moramo posnemati in pozabiti v obrambi lastne grude vse domače prepire, vse osebne in stanovske ozire: ene misli moramo biti v boritvi za našo drago slovensko domovino. Znan je rimski klic: »Hannibal ante portas!«, ki je vzdignil k navdušeni hrambi ves rimski narod zoper krutega sovražnika. »Hanibal pred vrati!« tudi lahko zakličemo mi. V boj za naše narodne pravice! V imenu tega boja otvorim to zborovanje in vas vse najsrčneje pozdravim!⁷⁶

Svečani govor enega od ustanoviteljev Družbe so poslušalci pozdravili z viharnim ploskanjem, vendar domačih prepиров, ideoloških in političnih razlik niso bili pripravljeni pozabiti. Namesto da bi narodni boj nadaljevali »ene misli«, je razdelitev mandatov prinesla razdor med liberalnim in klerikalnim članstvom.⁷⁷ Delovanje Družbe sv. Cirila in Metoda je poslej potekalo v vse gostejši senci političnega boja med liberalci in klerikalci.

Podružnica družbe sv. Cirila in Metoda je v Žalcu priredila v nedeljo, 17. julija 1910, slavnost ob 25-letnici delovanja; jubilejna slovesnost je po navedbah *Narodnega dnevnika* in *Narodnega lista* »uspela v vsakem oziru krasno.«⁷⁸ Navzoč je bil prvomestnik osrednjega odbora družbe, Andrej Senekovič, o katerem je ob izvolitvi na ta položaj leta 1907 *Slovenec* nenaklonjeno zapisal, da »ima za 'Družbo sv. Cirila in Metoda' samo to zaslugo, da je dal časih na leto za družbo dve kroni in še za ti kronici so ga morali tirjati.«⁷⁹ V Žalcu so prvomestnika Senekoviča tako navdušeno pozdravili, da je navzočim »seglo v srce«. Nastopili so savinjski pevski zbori in se izkazali z »lepim petjem«. Šotori so bili večje urejeni, Savinjanke, ki so tega dne stopile »v službo za plemenito narodno delo«, pa so svoje naloge izpolnile »v polni meri.« Udeležence je jubilejno praznovanje napolnilo z »rodoljubnim navdušenjem: Svetle kronice, ki so se položile domu na oltar bodo pa zavzemale v družbinem izkazu častno mesto.«⁸⁰

Na jubilejni slovesnosti ni bilo žalskih okoličanov, za kar je poskrbel »fanatičen kaplan« Schreiner, ki je »narodno slavnost« v Žalcu »razkričal« za »brezversko«. Da bi vaščane odvrnil od udeležbe pri Ciril-Metodovi veselici je istega dne priredil sam gledališko igro v Vrbju pri Žalcu.⁸¹ Veselica v Vrbju je dejansko privabila ogromno večino vaščanov, saj se je le nekaj posameznikov napotilo v trg. S tem pa so si nakopali nejevoljo med sovaščani. Ko se je v nočnih urah kmet Jožef Korent iz Žalca vračal iz Žalca domov v Vrbje, so ga v

⁷⁶ XXII. Vélika skupščina družbe sv. Cirila in Metoda, *Slovenski narod*, 7. 8. 1907: 1–3.

⁷⁷ XXII. Vélika skupščina družbe sv. Cirila in Metoda; *Slovenski narod*, 7. 8. 1907: 3; Kriza u »Družbi sv. Cirila in Metoda«. *Slovenec*, 7. 8. 1907: 3.

⁷⁸ Klerikalni tolovaji v Vrbju pri Žalcu. *Narodni dnevnik*, 19. 7. 1910: 1.

⁷⁹ Kriza u »Družbi sv. Cirila in Metoda«. *Slovenec*, 7. 8. 1907: 1.

⁸⁰ Jubilejna Ciril in Metodova slavnost v Žalcu. *Narodni dnevnik*, 19. 7. 1910: 2.

⁸¹ Umor v Vrbju pri Žalcu. *Narodni dnevnik*, 21. 7. 1910: 1.

neposredni bližini njegove hiše ustavili trije mladci ter zahtevali od njega pojasnila, zakaj je šel na veselico v Žalec in ne slavje v svoji vas? Korent jim je odvrnil, da gre lahko vsak, kamor ga veseli, mladci pa so se začeli »v njega zaletavati, kakor obadi v letečega konja.« Korent je skočil v bližnje gospodarsko poslopje po vile, da bi se imel vsaj s čim braniti, ker je vedel, da so »klerikalni petelini« pripravljeni izvleči nože. Medtem je prišel isto pot iz Žalca Franc Cokan, čevljar iz Vrbja, prav tako udeleženec liberalne slavnosti; »nahujskani klerikalni ščurki,« kot jih imenujeta *Narodni dnevnik* in *Narodni list*, so se lotili tudi njega. Vnel se je pretep, v katerem je bil Cokan večkrat ranjen z nožem po rami, rokah in na licu in tudi v neposredno bližino srca. Nekaj dni pozneje je umrl.

Po navedbah *Narodnega lista* je prišlo do se prepira in uboja pred Korentovo hišo, pri čemer so bili »v odlični meri udeležili cerkveni pevci in člani 'Čuka' brata Anton in Ivan Pesko, Franc in Rudolf Terglav, ter Nikolaj Holobar«. Cokan je dobil šest vbodov, in sicer enega pri srcu, enega skozi pljuča, enega na levi rami, druge pa v glavo; sam je v silobranu zadal Antonu Pesku »lahko rano« na levem bedru. Cokan je šel s ženo z žalske veselice, tedaj torej ni iskal nobenega pretepa. Je pa srečal Korenta »v silobranu proti imenovanim klerikalnim tolovajem, kateri so se takoj lotili tudi njega.«⁸² A mariborska *Straža* se s tem ni mogla strinjati, ampak je menila, da bo treba orožniško poročilo o dogodku Cokan-Pesko »natančneje pogledati,« in zagrozila, da »če je v resnici takšno, zmenili se bodemo tudi z orožniki, ki so poizvedovali in poročilo pisali. Če pa ni takšno, bomo 'Narodni Dnevnik' postavili svoj čas na novo laž.«⁸³

Kaj se je pravzaprav zgodilo tiste poletne noči v Vrbju pri Žalcu je nemogoče ugotoviti. Sodobni tiskani mediji so bili sicer polni novic, poročil, člankov, pojasnil in mnenj o tem tragičnem dogodku, vendar je v njih boj za interpretacijo in njegovo politično kapitalizacijo tako močan, da vsi skupaj predstavljajo pravi vrbenski Rašomon liberalne in klerikalne različice.

Liberalni tisk je v središča kontroverze postavil žalskega kaplana Franca Schreinerja in kaplana Antona Jeharta iz Petrovč. Za poročevalce namreč ni bilo dvoma, da je bil čevljar Cokan žrtev »klerikalnega uboja«, ki naj bi ga bi izvršili »na katoliški podlagi organizirani devičarji,« nahujskani od obeh kaplanov, tedaj uboj »v imenu svete vere.«⁸⁴ Po navedbah *Narodnega dnevnika* so namreč »klerikalci kar zdijvali,« odkar je kaplan Schreiner provizor žalske župnije in »znani ponočnjak« Jehart kaplan v Petrovčah. Pred nedavnim je menda kaplan Schreiner pri neki klerikalni veselici v svojem govoru »naravnost ščuval in pozival zbrane poslušalce v boj proti naprednjakom. Isto dela kaplan Jehart v Petrovčah.«⁸⁵

⁸² Še podrobnosti k umoru v Vrbju pri Žalcu. *Narodni list*, 28. 7. 1910: 3.

⁸³ Vrbje pri Žalcu. *Straža*, 12. 8. 1910: 5.

⁸⁴ Klerikalni tolovaji v Vrbju pri Žalcu. *Narodni dnevnik*, 19. 7. 1910: 1; Uboj v imenu svete vere. *Jutro*, 25. 7. 1910: 1.

⁸⁵ Iz Žalca. *Narodni dnevnik*, 20. 7. 1910: 2.

Narodni dnevnik je »nad vse žalosten in značilen dogodek« v Vrbju pri Žalcu interpretiral kot posledico dejstva, da sta »nož in kol« postala »najkrepejši argument za klerikalno politiko«. »Stvar je povsod enaka,« je razlagal, »mladi, bojeviti kaplani gredo med kmečke fante in jih hujskajo proti 'liberalcem', lastnim starišem, tovarišem, proti narodnim društvom in obrambnim organizacijam.« Zato se množijo prizori, ko se »po gostilnah objemajo in navdušujejo za sveto vero pijani kaplani in kmečki fantje, s čukovskim znakom na prsih.«⁸⁶ Po videnju *Narodnega dnevnika* je potemtakem čevljar Cokan umrl kot žrtev »demonstrativne klerikalne veselice,« ki jo je 17. julija 1910 v Vrbju pri Žalcu organiziral kaplan Franc Schreiner.

Ker je bila istega dne ravno obletnica klerikalnega poboja v Vrbju, so sklenili vrbenski cerkveni pevci, obenem »čuki«, da hočejo praznovati ta znameniti jubilej na vsak način s prelivanjem krvi. Kocka je padla na kmečkega fanta Janeza Drobeža, ki pa jim slučajno ni prišel v pest, ker je bil na Ciril-Methodovi veselici v Žalcu; zato so se vrgli kot krvoločne zverine na našega somišljenika Jožefa Korenta. V sili mu je priskočil na pomoč čevljar Franc Cokan, a sedaj se je vrgel nanj znani kurzovec Pesko, ki je že pred 3 leti smrtnonevarno ranil g. Šušteriča iz Žalca, in mu je zadal dve težki rani; prerezal mu je pljuča. Njegovo stanje je opasno in pričakovati je vsak trenutok smrti. Zopet dokaz klerikalne hujskarije in »izobraževalnega« dela v Vrbju, ki ga vodita organist Zupanc in žalski kaplan Schreiner.⁸⁷

Klerikalni listi so obtožbe kaplanov Schreinerja in Jeharta odločno zavrnil, češ, da liberalci delajo za uboj v Vrbju še vedno odgovorne kaplana Jeharta in Schreinerja, čeprav »se jim že ves svet smeje« in »slikajo položaj tako, kakor da bi bil ranjeni Cokan najnedolžnejše jagnje pod solncem, ki ni hotel nobenemu človeku ničesar, in je bil le od nahujksanih fantov zahrbtno napaden.« V resnici pa se je v Vrbju zgodil »sicer vsega obžalovanja vreden dogodek, za katerega se pa ne more delati odgovornih kakih političnih strank, še manj pa čč. gg. kaplanov, ki gotovo kakor mi vse poboje najodločneje obsojata.«⁸⁸ Če so klerikalni listi označevali poročanje liberalnih listov o vrbenskem zločinu za »liberalno blamažo«, pa so jim slednji vračali s pregovorom *Si quid fecisti, nega* (Če si kaj storil, zanikaj):

Tega starega, a še danes veljavnega izreka se drže klerikalci tudi glede napada klerikalnih golobradih tolovajev na kmeta Korenta in rajnega čevljarja Cokana v Vrbju pri Žalcu. Kaplan Schreiner seveda še ni nikoli nikogar hujskal, za kar sta

⁸⁶ Klerikalni divjaki in njihovi duhovni vodje. *Narodni dnevnik*, 19. 7. 1910: 2.

⁸⁷ Cerkevni pevec – morilec. *Narodni dnevnik*, 20. 7. 1910: 2.

⁸⁸ Liberalci. *Straža*, 22. 7. 1910: 4; Liberalci vpijejo radi poboja v Vrbju pri Žalcu. *Slovenec*, 23. 7. 1910: 5.

gotovo vzorna primera Dobrna in govor v Petrovčah; vrbenski klerikalni fantje, katera je nazvala celo domača kmečka ženica z barabami, so nedolžni kot ovce. Najlepsi dokaz za to je lanski umor Janca-Oštirja, Peskov napad na Šusteriča in uboj na Cokanu. Pa kaj bi se prerekali dalje z ljudmi – Peskove sorte! Obsoja jih vsak pošten človek na Sp. Štajerju in to je dovolj.⁸⁹

Liberalni tisk ni imel nobenih dvomov o krivcih vrbenskega zločina niti o tem, kdo je bil odgovoren zanj. Tako se je *Narodni dnevnik* retorično spraševal, ali so bili odgovorni »tisti fantje, ki so čakali kot tolovaji v hmeljišču in na cesti na ljudi, kateri so se vračali s Ciril-Methodove slavnosti v Žalcu – s prireditve torej, ki služi edinole narodnim namenom in ki ni imela nič političnega, še manj pa brezverskega v sebi? Na vprašanje je tudi takoj odgovoril: »Ne – niso fantje odgovorni, saj so jih zapeljali duhovniki s pijačo in denarjem; nahujskali so jih v Vrbju in v cerkvi v Žalcu«. Zato je zahteval od državnega pravdnštva, naj natančno preišče, »kaj se je isti dan govorilo pri predstavi v Vrbju, kaj v žalski cerkvi, kje sta se mudila in kaj sta govorila isti dan oba žalska kaplana, zlasti Schreiner.«⁹⁰

Umor v Vrbju, do katerega ni prišlo »ob času kakega volilnega boja, ko visoko poljejo valovi političnih strasti,« temveč »v politično mirnem času«, je bila v časnikovi interpretaciji zgolj »žalostna posledica politične vzgoje, kakor jo prakticirajo Schreinerji in Jeharti, Hohnjeci in Korošci,« ki ne računajo na »domačo vzgojo, duševnim nivojem in inteligenco kmečkih fantov,« ampak se jih hujskajo »s prižnic, v društvih, v gostilnah in doma na boj – in kako razumejo ti fantje 'boj', je dokazal Peško z nožem v roki, ko je zaklal Franca Cokana samo zaradi tega, ker se je s Korentom udeležil žalske Ciril-Methodove slavnosti.«⁹¹

Klerikalnega tiska take obtožbe, seveda, niso presenetile. »Kakor je bilo pričakovati,« je sporočila *Straža*, »poskuša liberalno časopisje žalosten slučaj še nadalje izrabiti.« In dodala, da se ji zdi preneumno »prerekati se z liberalci, ki trde, da je Cokan 'žrtev sistematičnega duhovniškega hujskanja', ki ne delajo za ta dogodek odgovornih samo gg. Schreinerja in Jeharta, ampak tudi dr. Korošca, dr. Hohnjeca in dr. Verstovšeka«, češ, da je vsakomur, kdor hoče vedeti, »znano, da je naša izobraževalna organizacija odpravila tekom svojega kratkega obstoja že mnogo poprej do cela udomačenih pretepaških navad. Faktum je, da so v krajih, kjer je naša organizacija vkoreninjena, poboji in druge fantovske razvade skoro prenehali. Ravno tako je tudi resnica, da je v tem oziru najslabše tam, kjer se šopiri liberalizem in ž njim združena nemškutarija.«⁹²

Slovenski gospodar pa je očitke liberalcev razlagal kot posledico nevoščljivosti liberalcev zaradi velikega uspeha vrbenske veselice. Zato so začeli »prav po naprednjaško napadati naše gg. kaplane in g. Zupanca, a najbolj napoti je liberalcem g. Schreiner. Očitajo in podtikajo

⁸⁹ Si quid fecisti, nega. *Narodni dnevnik*, 30. 7. 1910: 3.

⁹⁰ Klerikalni divjaki in njihovi duhovni vodje. *Narodni dnevnik*, 19. 7. 1910: 2.

⁹¹ Umor v Vrbju pri Žalcu. *Narodni Dnevnik*, 21. 7. 1910: 1.

⁹² V Vrbju. *Straža*, 22. 7. 1910: 4–5.

mu namreč liberalci, kakor da bi bil kriv pretepa, katerega so zopet povzročili liberalci kakor lani ravno ob tem času.« Lažnivemu dopisniku, ki je menda imel »ušesa povsod, še tam, kjer te treba ni,« pa so povedali, da je Schreiner »fante lepo opominjal, da naj gredo lepo mirno domov, da ne bodo zopet naleteli na kaj, ker je vse razburjeno.« Res so se odpravljali proti domu, ko je prišel mimo Jožef Korent, ki je bil pri žalski veselici. Toda pijani Korent ni miroval in je začel fante izzivati in jim groziti s »kidovnimi vilami«. Na njegovo vpitje in zmerjanje je pritekel Franc Cokan in se zadril nad Antona Peska: »Kje je tisti M. – smrkovc?« Nato ga je udaril Cokan »z nožem ali kar je pač imel ostrega v rokah.« Ostali fantje so se takoj umaknili, »ker se je vsak tega človeka bal, ki je bil znan po daljni okolici zaradi svoje bojaželjnosti.« Tudi Pesko se mu je odmikal in »kolikor mogoče odbijal mahljaje, ki mu jih je namerjal Cokan v glavo in trebuh, dokler se ni izpodtaknil.« Cokan se je vrgel nanj in mu zadal globoko rano na nogi; »prav gotovo bi ga bil zaklal Cokan, ko bi Pesko ne imel v rokah ničesar, s čemur bi se branil.« K svojemu videnju julijskega spopada so dodali »še več zgledov liberalne olike,« da bi svet zvedel, »kaka zagrizenost vlada med liberalci do naših fantov«. Ti so se prvega maja 1910 zbrali pred hišo blizu krčme in nekoliko zapeli; »kar naenkrat začne frčati kamenje na nas, na kar smo se umaknili na dvorišče, oni liberalci pa za nami; mi smo se potem umaknili v gospodarske prostore; liberalni razgrajachi so pa potem s koli v vrata suvali, in tudi kamenje je noter letelo, da so bili nekateri naših fantov poškodovani.« Razgrajachi so za ta napad »že prejeli zasluženo plačilo«. Opis tragičnega dogodka pa so sklenili z izjavo neomajnosti svojega političnega prepričanja: »Res so par omahljivcev liberalci vlovili v svoje mreže, a nas ne bodo, mi bodemo ostali, kar smo, ne bomo služili namenom liberalnih kolovodij nikdar!«⁹³

Čeprav se je sklicevalo na geslo *De mortuis nil nisi bene*, je klerikalno časopisje »akoravno nerado«, poskrbelo, da je »širna javnost spoznala, kakih sredstev se poslužujejo liberalni lažnjivci, ko si vstvarjajo 'narodno žrtev'«. Cokana so označili kot »hudega pretepača,«⁹⁴ »liberalnega pretepača,«⁹⁵ »največjega pretepača v celi vasi, ki je leta presedel v ječah.«⁹⁶

Franca Cokana so pokopali na žalskem pokopališču 22. julija 1910 ob udeležbi številnih tržanov in okoličanov iz Vrbja, Petrovč in Gotovelj. Krsto s posmrtnimi ostanki pokojnika so nosili člani napredne mladinske organizacije, celjske člane izvršilnega odbora Narodne stranke sta zastopala Ernst Kalan in Ivan Prekoršek. Krsto so nosili člani napredne mladinske organizacije. Na grob so položili venec z napisom »Narodni žrtvi Žalčani.«⁹⁷

Pogreb se, seveda, ni mogel odviti brez zapletov, postal je nov vir za politična obračunavanja med obema vodilnima strankama. Dopisniki liberalnih listov so pogreb še

⁹³ Vrbje. *Slovenski gospodar*, 28. 7. 1910: 4.

⁹⁴ S kakšnimi sredstvi delujejo liberalni listi. *Slovenec*, 28. 7. 1910: 2.

⁹⁵ Kje je. *Straža*, 3. 8. 1910: 2.

⁹⁶ Iz Vrbja pri Žalcu. *Slovenski gospodar*, 28. 7. 1910: 4.

⁹⁷ Pogreb Franca Cokana. *Narodni dnevnik*, 22. 7. 1910: 2; Pogreb umorjenega Cokana v Žalcu. *Narodni dnevnik*, 23. 7. 1910: 2; K uboju v Vrbju pri Žalcu. *Slovenski narod*, 24. 7. 1910: 1.

dodatno dramatizirali z navedbo, kako je žalski župnik nagajal vdovi in ji ni hotel niti razkriti ure pogreba, »ker se je bal prevelike udeležbe ljudstva.«⁹⁸ Sprva menda tudi niso hoteli dati nosilnic, češ, da jih rabijo drugje. K pogrebu pa je poslal kaplana Schreinerja. »Bil je v resnici strašen in mučen pogled na kaplana Schreinerja,« je poročal *Narodni dnevnik*, »kako blagoslavlja krsto, oči uprte v tla, na obrazu srd in jeza. – Stal je pred krsto, in ljudje so si šepetali: 'Sam se je obsodil'. Žalčani so položili na grob rajnkemu venec z napisom: 'Narodni žrtvi Žalčani'. – Sprevod se je vršil samo do mrtvašnice – odtam je odšel tudi kaplan Schreiner, ne da bi zmolil za rajnkim običajni očenaš. Dejstvo in kaplanovo obnašanje govori samo zase dovolj.«⁹⁹

Mariborska *Straža* je zaradi tega poročila okarala *Narodni dnevnik*, da ima »netočnega poročevalca« v Žalcu, češ, da vse, kar je poročal o »naravni smrti« Franca Cokana samo »pomnožuje blamažo liberalne naprednosti«. Hudovala se je na poročevalca, da je opisal celo, kam je gledal kaplan Schreiner, »ko je pokopaval: 'narodno žrtev' – Cokana (!!!), kaj je bilo videti na njegovem obrazu, a pozabil je poročati, da so se liberalci po pogrebu po vseh pravih liberalne dostojnosti stepli med seboj.«¹⁰⁰ Ostro se je odzval tudi *Slovenski gospodar*, češ, da se »nek liberaluh« spodtika nad kaplanom Schreinerjem, da »stal je pred krsto«. »Mar so pričakovali liberalci,« se je srdil, »da bo sedel na krsti ali pa padel na obraz pred krsto 'narodne žrtve', oziroma narodnega pretepača?«¹⁰¹

Dopisniki klerikalnega tiska je močno motila tudi množična udeležba na pogrebu. Tako je *Slovenski gospodar* posmehljivo zapisal, da so se pogreba »udeležile 'najodličnejše' gospe in gospodične s klobuki iz Žalca, nekatere celo v črnih oblekah«. Izrazil je sočutje »z damami, ki so izgubile dičnega tovariša,« in zajedljivo pribil, da se nekateri Žalčani res v obilnem številu udeležujejo pogreba, a samo v nekaterih slučajih. »Če kak kmet poštenjak umrje, tedaj seveda ni prav nobenega.«¹⁰² Še posebej pa je klerikalni tisk motil venec, ki so ga Žalčani posvetili »narodni žrtvi«. *Straža* se je ob tem zapisala v precej grozečem tonu: »V jamo, katero ste z velikim trudom kopali drugim, bodete padli sami; zakrili jo bomo mi, a nagrobnege venca z napisom 'narodnim žrtvam' ne bo nobenega, pač pa kidovne vile in črevljarski nož kot znamenje liberalne naprednosti leta 1910 po Kristusovem rojstvu!«¹⁰³

Pričakovati bi bilo, da bo sodna obdukcija prispevala nekaj jasnosti v to, kaj se je tistega večera res zgodilo. Vendar sta obe strani vztrajali pri svojih pogledih in vsaka po svoje sprejemali njene ugotovitve, da »Peskovi bodljaji niso povzročili Cokanove smrti, temveč neki absces v prsni mreni.« Pri tem so se oboji sklicevali na deset zapovedi, in sicer

⁹⁸ K uboju v Vrbju pri Žalcu. *Slovenski narod*, 24. 7. 1910: 1.

⁹⁹ Pogreb umorjenega Cokana v Žalcu. *Narodni dnevnik*, 23. 7. 1910: 2.

¹⁰⁰ Netočnega poročevalca. *Straža*, 3. 8. 1910: 2.

¹⁰¹ »Nar. Dnevnik«. *Slovenski gospodar*, 4. 8. 1910: 2.

¹⁰² Iz Vrbja pri Žalcu. *Slovenski gospodar*, 28. 7. 1910: 4.

¹⁰³ »Narodni žrtvi – Žalčani«. *Straža*, 12. 8. 1910: 1–2.

liberalni pisci na zapoved »Ne ubijaj!«, ki naj bi jo »naši čuki in klerikalci« spremenili v »Ubijaj!«,¹⁰⁴ klerikalni pa na »Ne laži!«.¹⁰⁵

Narodni dnevnik je celotnemu pravosodnemu postopku zmanjšal vrednost in pomen z ugotovitvijo, da ta sploh ni odločilnega pomena za politične posledice Peskovega dejanja. Ugotovitve pravosodnih organov lahko storilcu zgolj olajšajo kazen, ne morejo pa sprati »madeža s klerikalnih društev in z intelektualnih povzročiteljev uboja.« Piscu je bilo namreč kljub vsem dvomom »dovolj jasno, da se je poboj v Vrbju pri Žalcu izvršil iz političnega sovraštva od fantov, katere je nahujskalo duhovništvo in pa klerikalno časopisje,« iz česar je sklenil:

Ta dogodek kaže, da vzgojujejo duhovniki po svojih društvih našo mladino k političnemu boju, kateri se udelejuje z nožem in kolom. To stoji in ostane. Konečno še pripomnimo, da nimata niti »Straža« niti »Slovenec« ene grajalne besede za že predkaznovanega tolovaja Peska: s tem torej uboj odobravata. Tudi nismo čitali niti ene besede, da bi se naj vrbenske pretepače izključilo iz čukovske organizacije, iz Marijine družbe in klerikalne stranke sploh. Kakor nismo slišali, da bi se iz šentjurskega čuka izključili zaradi sramotnih tatvin kaznovani člani. Vsa ta društva in stranke nimajo torej nobenega čuta za čast in dostojnost. Ni čuda, predsednik Kmečke zveze je Roškar, njen tajnik je bil zaradi goljufije kaznovani Šimonc, jeden glavnih agitatorjev zaradi goljufije in ponarejanja menic kaznovani Stuhec, njen urednik zaradi zapeljevanja h goljufiji kaznovani Cenčič – pfui Teufel! Ti ljudje reprezentirajo večino slovenskega ljudstva na Sp. Štajerju! Naj se torej nikdo ne čudi, ako uživamo Slovenci na Dunaju in v Gradcu temu primeren ugled.¹⁰⁶

Slovenski narod pa je dognanje zdravniške komisije, da je Cokan umrl naravne smrti, ironiziral: »torej [je] umrl Cokan ravno tisti trenotek, kakor je umrl, tudi ako bi ga klerikalci ne bili z noži osuvali.« In komentiral, da je to »tako malo verjetno, da tega ne verjamejo niti zagovorniki ubijalcev.« H komentarju je dodatno navedel še nekaj primerov, da so »zdravniški izvedenci že tolikokrat osmešili svojo znanost, da jim kmalu nihče več ničesar verjel ne bo«:

Spominjamo le na zdravniško »mnenje«, da je po Bornovem lovcu Eisenpassu ustreljenemu kmečkemu mladeniču Rožiču kaka zverina odtrgala glavo in jo požrla. Še znamenitejša se je izkazala »znanost« onih zdravniških izvedencev, ki so proglasili svinjske kosti za človeške, vsled česar sta bila potem obsojena na smrt na vešalih oče in mati, ki sta bila po »mnenju« učenih zdravniških izvedencev spekla in pojedla svojo lastno hčer. Kakor rečeno, takim zdravniškim mnenjem dandanes

¹⁰⁴ Ne ubijaj! *Slovenski narod*, 23. 7. 1910: 1; r. »Orel« in cerkveni pevec umoril naprednjaka, *Slovenski Dom*, 30. 7. 1910: 4.

¹⁰⁵ Ne laži! *Slovenec*, 26. 7. 1910: 2.

¹⁰⁶ K uboju v Vrbju pri Žalcu. *Narodni dnevnik*, 27. 7. 1910: 1–2.

že nihče ne more več zaupati. Če bi klerikalni tolovaji ne bili osuvali Cokana z noži, bi mož prav gotovo še danes živel. Zato pa nobeno zdravniško mnenje ne more izbrisati s čela Čukov in Marijinih devičarjev Kajnovega znamenja.¹⁰⁷

Povsem drugače je dognanja zdravniške komisije, da je Cokan umrl »naravne smrti na otrpelosti srca in ne vsled Peskovih vreznin,« sprejel klerikalni tisk. »Besedo jim je vzelo,« se je veselila *Straža*. »Marsikaj so že pričakovali liberalci, a tako tragikomičnega konca Cokanovega mučeništva, pa gotovo ne. Kako lepo so si bili zamislili ves načrt, a uradni popravek državnega pravdnštva jim je vse račune prečrtal. Presenečenje je toliko, da je liberalnim urednikom faktično sapo zaprlo.«¹⁰⁸ Nato pa so *Primorski list*, *Straža* in *Slovenec* liberalsko slikanje tragičnega vrbenskega soglasno pozdravljali z navajanjem pregovora: »Laž ima kratke noge.«¹⁰⁹

Povsem v skladu s pregovorom, da ima tam, kjer se dva prepirata, korist tretji, so vrbenski zločin in nesoglasja o njem med liberalci in klerikalci skušali izkoristiti celjski Nemci in štajercijanci. Tako je *Deutsche Wacht* vrbenski zločin navajala kot argument za prepoved sokolskega zleta, napovedanega za 14. in 15. avgust 1910 v Celju, češ da je z bleščo lučjo osvetlil »brutalnost najhujškanega vindišarskega prebivalstva, ki ne bo prizaneslo življenj svojim ljudem, če imajo drugačna politična stališča.«¹¹⁰ *Štajerc* pa je ugotavljal, da je zaradi prvaške politike »zverinski zločin« postal »politični argument«:

Duševni boj je prvaški politiki nekaj neznanega. Pest, kamenje, poleno in nož odločujejo pri teh prvaških strankah i v politični borbi [...] Širna javnost, ki čita te pojave prvaške slovenske politike, se pač zgraža nad njimi in obžaluje ljudstvo, kateremu brani prvaška politika sleherni napredek. Le eno in edino pesem se čuje po prvaških shodih in se čita v prvaških listih, in to je: nasilje, terorizem!!!¹¹¹

ŠT. ILJ PRI VELENJU

Franc Schreiner je v Žalcu ostal do marca 1917, ko je prevzel majhno župnijo Št. Ilj pri Velenju.¹¹² Šentiljsko župnijo je upravljal do leta 1938, ko je bil upokojen kot knezoškofijski duhovni svetovalec in župnik v Št. Ilju pri Velenju.¹¹³ Tudi kot šentiljski župnik je bil Franc

¹⁰⁷ Uboj v Vrbju pri Žalcu. *Slovenski narod*, 28. 7. 1910: 2.

¹⁰⁸ Besedo. *Straža*, 27. 7. 1910: 3.

¹⁰⁹ Laž ima kratke noge. *Primorski list*, 28. 7. 1910: 2–3; Kje je surovost? *Straža*, 29. 7. 1910: 4; š. Povest o »klerikalnih« tolovajih v Vrbju pri Žalcu. *Slovenec*, 7. 9. 1910: 4.

¹¹⁰ Eine politische Mordtat unter Windischen. *Deutsche Wacht*, 23. 7. 1910: 3.

¹¹¹ Kamenje in nož. *Štajerc*, 31. 7. 1910: 1.

¹¹² Duhovniška vest. *Straža*, 9. marca 1917: 3; Duhovniška vest. *Mir*, 16. 3. 1917: 42.

¹¹³ Drobne novice. *Slovenec*, 7. 10. 1938: 4.

Schreiner izredno aktiven na številnih področjih. Bil je poverjenik Družbe sv. Mohorja v Celovcu za Šaleško dolino,¹¹⁴ član Zgodovinskega društva v Mariboru,¹¹⁵ redni član Zgodovinskega društva v Mariboru¹¹⁶ ter stalni dopisnik v *Naš dom*, *Stražo*, *Slovenski gospodar*. Bil je član cestnega odbora Št. Ilj pri Velenju¹¹⁷ in načelnika okrajnega cestnega odbora Šoštanj.¹¹⁸ Ko je bila 31. januarja 1931 dograjena cesta Velenje–Sv. Andraž–Polzela, je blagoslovil novo cesto in imel primeren nagovor.¹¹⁹

Ob tem Zapisnik o dekanijiški vizitaciji dekanije »Šaleška dolina« iz leta 1925 ugotavlja, da je svojo službo opravljal z vso skrbnostjo in vestnostjo, da je bilo verno-nravno stanje župnije »uzorno« in da je bilo »Zadržanje g. župnika je povsem korektno. Ne obiskuje gostiln. Napak nobenih.«¹²⁰ Schreiner je svoje farane ves čas živahno spodbujal tako k naprednejšemu kmetovanju kakor tudi k razmišljanju o širših vprašanih gospodarstva, družbe in prebiranju slovenskega (katoliškega) tiska in literature. Sam je bil vzoren in podjeten gospodar na 20 ha velikem posestvu in je s tem vzgojno vplival na svoje župljane.¹²¹ Na razstavi, ki so jo ob 50-letnici Hmeljarskega društva priredili v Žalcu 11. septembra 1930, je bil njegov hmelj ocenjen z 28 točkami, tedaj kot »prav dobre kakovosti«.¹²² Prizadevno je sodeloval v šentiljski posojilnici (Raiffeisnovi) in poživil tamkajšne katoliško prosvetno društvo s svojimi odseki. To je dojemal kot nadaljevalno šolo, v katero bi bilo treba včlaniti predvsem vso slovensko katoliško mladino: »Naša slovenska katoliška prosvetna društva in naši prosvetni domovi naj so gorko ognjišče slovenske mladine, naj so ji kot okrilje ljubeče matere, ki zbira krog sebe vse z enako ljubeznijo in razumevanjem« (Jezernik, 1937: 10).

Po njegovem prizadevanju in gmotni podpori in ob pridnosti domačinov je zrastle pri cerkvi Prosvetni dom, »ponos Št. Ilja«, v zgraditev »krasnega Prosvetnega doma, v katerega je vložil tudi vse svoje prihranke in si tako zasigural v njem dosmrtno stanovanje za čas svojega pokoja.« Konec avgusta 1938 se je župnik Schreiner upokojil in se preselil v Prosvetni dom, a ga je okupator od tam pregnal v kmečko hišo v Arnačah.¹²³ Pred zgraditvijo novega Prosvetnega doma so razne prireditve potekale v Koroščevih svinjakih, po prihodu župnika

¹¹⁴ Imenik čč. p. n. poverjenikov, krajev in število dosmrtnih in letnih udov Družbe sv. Mohorja l. 1918. *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za navadno leto 1919*, 184. Celovec: Natisnila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

¹¹⁵ Imenik društvenikov l. 1914. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11 (1), 1914: 183.

¹¹⁶ Imenik članov »Zgodovinskega društva«. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 22 (3–4), 1927: 213.

¹¹⁷ Imenovani člani okr. cestnih odborov v marib. oblasti. *Slovenec*, 21. 9. 1929: 3.

¹¹⁸ Volitve načelnikov okr. cestnih odborov. *Slovenec*, 18. 9. 1929: 3.

¹¹⁹ Otvoritev ceste Velenje–Sv. Andraž–Polzela. *Slovenec*, 6. 2. 1931: 5; Otvoritev nove ceste Velenje–Polzela. *Jugoslovan*, 8. 2. 1931: 3.

¹²⁰ Zapisnik o dekanijiški vizitaciji dekanije »Šaleška dolina« l. 1925. Hrani Škofijski arhiv Maribor, fond Dekanije, signatura D 11, Vsebina 1919 – 1925, št. 17.

¹²¹ *Gradivo za Kroniko župnije Št. Ilj pri Velenju*. 1960: 57.

¹²² 50 letnica Hmeljarskega društva. *Slovenec*, 11. 9. 1930: 7.

¹²³ O tem gl. *Gradivo za Kroniko župnije Št. Ilj pri Velenju*. 1960: 56–57; Jelen, 2001: 91.

Župnik Franc Schreiner s šentiljskimi šolarji ob zaključku šolskega leta. Sredi 30. let 20. stoletja.

Župnik Franc Schreiner z dekliško gledališko skupino iz Št. Ilja pri Velenju. Sredi 30. let 20. stoletja.

Schreinerja pa so »napredovali na vsej črti«: v Št. Ilju pri Velenju je bila občina, podružnica Kmetijske družbe, sadjarsko društvo, Marijina družba, katoliška zveza za fante in dekleta in še marsikaj (Jelen, 2001: 91–92).

Zanimivo je, da je lavantinski škof menil, da je majhna župnija sv. Egidija, ki je leta 1937 štela »930 duš« (Zupan, 1937 I: 555), najprimernejše službeno mesto za Franca Schreinerja. Državne oblasti so znale Schreinerjeve zasluge ceniti drugače. Na ukaz kralja Aleksandra (po vsej verjetnosti na predlog Antona Korošca) z dne 13. decembra 1928 je bil župnik v Št. Ilju pri Velenju Franc Schreiner odlikovan z redom sv. Save IV. vrste.¹²⁴ Odlikovanje je prejel »ne samo kot izvrsten dušni pastir, ampak tudi kot vstrajni prosvetni delavec, združni organizator ter izredno agilen načelnik kmetijske podružnice v Št. Ilju pri Velenju.«¹²⁵ Odlikovanje mu je slovesno izročil sreski komisar Eiletz 5. avgusta 1929. Okusno okrašena šolska dvorana je bila nabito polna, še več ljudi je stalo pred šolo. Po slovesni sv. maši je sreski komisar v govoru slavil zasluge odlikovanca na gospodarskem, združnem in prosvetnem področju. Odlikovanec se je »v toplih besedah zahvalil in končal svoja izvajanja s trikratnim živijo-klicem Nj. Vel. kralju Aleksandru, ki posvečuje vse svoje moči delu za močno in srečno Jugoslavijo. Vsa množica je navdušeno zaklicala trikrat krepki živijo, učenci osnovne šole so skupno s pevskim zborom zapeli himno Bože pravde.«¹²⁶

Njegovo delo so visoko cenili tudi njegovi farani. Občinski odbor Št. Ilj pri Velenju ga je imenoval za častnega občana. Ko so mu 29. decembra 1929 izročili »lepo diplomu«, se je domači župan v spremstvu celotnega odbora zahvalil gospodu župniku »za njegovo veliko delo na verskem, kulturnem in gospodarskem polju, ki je povsod želo tudi prav lepe uspehe, da je šentiljska župnija v vsakem oziru vzorna.«¹²⁷ Župnika Schreinerja šentiljski farani še danes hranijo v najlepšem spominu. po navedbah pisca gradiva za šentiljsko kroniko je bil župnik Schreiner tudi »nesporen politični voditelj, ki je imel domala vse farane na svoji strani, vendar se pri tem ni nikdar sam brez potrebe eksponiral, ampak stal vedno previdno v ozadju, nikdar fanatičen strankar, ampak vedno in do vsakogar fin, obziren in prijazen, zato tudi splošno spoštovan in priljubljen.«¹²⁸

¹²⁴ *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 31. 12. 1928: 122.

¹²⁵ Visoko odlikovanje zaslužnega duhovnika in gospodarskega delavca. *Slovenski gospodar*, 7. 8. 1929: 4.

¹²⁶ Št. Ilj pri Velenju. *Slovenski gospodar*, 14. 8. 1929: 10.

¹²⁷ Dopis. *Slovenski gospodar*, 15. 1. 1930: 11.

¹²⁸ V potrdilo navaja volilne izide iz dobe njegovega župnikovanja (troje volitev v beograjsko narodno skupščino in ene v mariborsko oblastno skupščino), ki nazorno kažejo, v katerem taboru je stal tedaj Št. Ilj pri Velenju:

Leta	Volilcev	glasov	SLS	JDS	SKS	HSS	Socialisti	Komunisti	Nemci	Radikali
1923	198	177	156	6	3		2		2	
1927	205	182	145	8	1		28			
1927	209	177	147	9		1	4	15		
1938	193	175	173			2				

(*Gradivo za Kroniko župnije Št. Ilj pri Velenju*. 1960: 56)

Poudarjanje kmetstva kot središča slovenske politike in vodilna vloga duhovščine v družbenem, političnem in kulturnem življenju sta v ospredje postavila majhnega kmeta kot gospodarja, ki menda nikoli ni hotel nič novega, bojeval se je za »staro pravdo«, ko so mu jo kršili nasilneži, in je bil v politiki »do kosti konservativen« (Jeraj, 1933: 107). Življenje »v zaokroženem in ločenem občestvu z enakovrednimi ljudmi« naj bi kmete odločno usmerjalo v konservativnost in tradicionalnost (nav. delo: 15), kar je podeželskemu prebivalstvu desetletja omogočalo, da je »razdirajočemu vplivu mest« še vedno ohranjalo »vaški življenjski etos« (nav. delo: 150). Povečevanje konservativnosti kot temeljnega načela v odnosu do sprememb pa nikakor ni ustrezalo vsem. Nekateri so v tem videli celo poglavitni vzrok, da je v času modernega industrijskega razvoja slovensko ljudstvo gospodarsko zaostajalo, medtem ko je idejno le nezadostno napredovalo. Ali, kot je menil Albin Prepeluh: »Konservativnost je čuvala nad njim, pobožnim in pohlevnim hlapcem« (Abditus, 1918).

Liberalni in socialdemokratski politiki so pogosto nastopali zelo kritično do konservativnosti slovenskega podeželja, vendar razen bolj ali manj kritičnih besed niso naredili veliko za izboljšanje stanja. Na začetku 20. stoletja so bili za voditelje narodno-napredne stranke, t. i. imenovane liberalne stranke, zanimivi predvsem »napredni volilci«, medtem ko so za »klerikalne volilce« le težka našli prijazno besedo; ti so bili zanje »večinoma ali popolni ali vsaj napol analfabetje, reveži, ki ne vidijo dlje kakor v skledo.« Člankar v *Slovenskem narodu* je npr. vzvišen odnos do njih opisal s sklicevanjem na Prešerna, ki je menda nekoč »rekel, da človek toliko velja, kar plača.« Na tej podlagi je nato ocenil, »da 6000 naprednih volilcev vsaj trikrat odvaga Šusteršičevih 37.000 klerikalcev-«¹²⁹ V delavski razred zagledani socialni demokrati in komunisti prav tako vse do 2. svetovne vojne niso prepogosto zašli med kmečko ljudstvo, na kmečke množice so se spomnili zgolj v prvomajskih proglaših, drugače so jih repuščali same sebi (Marentič, 1957: 13). Z nezainteresiranim odnosom do podeželskega prebivalstva so liberalni in socialdemokratski politiki omogočali Slovenski ljudski stranki tako rekoč neomejeno prevlado med podeželskim prebivalstvom (Erjavec, 1920: 123). Z besedami so sicer ognjevito napadali klerikalce, da so prav oni »prvi nasprotniki, tlačitelji in izkoriščevalci vsega delavnega ljudstva, toraj tudi kmeta« (Kristan, 1896: 2). Vendar so med podeželskim prebivalstvom dejanja odmevala glasneje od besed.

In ker je kmečko prebivalstvo vse do 2. svetovne vojne predstavljalo veliko večino slovenskega prebivalstva, se je Slovenska ljudska stranka lahko utrdila kot politična stranka z daleč najširšo podporo. V tedanjih »resnih časih« je znala nagovoriti slovenske množice s pozivom proti »izdajavcem naše domovine,« ki so bojda predrzno dvigali »svoje čelo in prodajajo vse tujcem: našo zemljo, naš jezik, našega kmeta.« Množice ni znala le prav nagovoriti, znala jih je tudi mobilizirati za skupen nastop: »Pozabiti je treba marsikaj in to poudarjati, kar nas veže.«¹³⁰ Kakor je kritično zapisal Fran Erjavec, je klerikalna stranka hotela »vpreči vse ustanove v klerikalne ojnice in s tem uveljaviti v javnem življenju za vedno

¹²⁹ »... Da človek toliko velja, kar plača«. *Slovenski narod*, 2. 7. 1902: 3.

¹³⁰ Črno na belem. *Domoljub*, 4. 5. 1905: 1.

popolno gospodstvo duhovščine« (Erjavec, 1920: 123). Po njegovi presoji se pri doseganju svojega cilja ni ustrašila in ne sramovala nobenega sredstva. S svojim ravnanjem naj bi v slovensko javno življenje zanesla poleg »grdega strankarstva in pristranosti tudi skrajno podivjanost in surovost«; tako da se poslej nobenega vprašanja ni več presojalo drugače kot iz strankarskega vidika (Erjavec, 1920: 123).

Politični nasprotniki so se sicer hudovali, da je največja težava klerikalcev v tem, da »žuga duhovščina ljudem s hudičem.« Po njihovem prepričanju so bili klerikalci uspešni tam, kjer so se nevedni ljudje bali hudiča, kjer pa ljudstvo na hudiča nič več ni dalo, »jemlje klerikalce vrag.« *Slovenski dom* je to kritično oceno lahko utemeljil zgolj z ugotovitvijo: »Živimo v časih, ko pri nas klerikalizem še vedno raste, drugod pa doživlja neznanske poraze.«¹³¹ Tak pogled je bil precej izkrivljen, saj je povsem prezrl pomembno dejstvo – namreč, da so prav duhovniki vsak dan delali z ljudstvom in ga ne samo duhovno, temveč tudi prosvetno dvigovali. Na drugi strani njihovi nasprotniki niso imeli ne volje, niti niso znali najti načina, kako bi prišli v tako bližnji stik z ljudstvom. V takratnih razmerah brez katoliške duhovščine dejansko ni bilo mogoče uveljaviti nobene ideje, sploh pa ne njim nasprotno. Dnevno delo duhovščine med ljudstvom na celotnem etničnem ozemlju jim je dalo v roke učinkovito sito, s katerim je pretresala pomembnost, uporabnost in primernost posamičnih novosti v celotnem spektru kulturnega gospodarskega in družbeno-političnega dogajanja.

REFERENCE

- Abditus. 1918. *Problemi malega naroda*. Ljubljana: Slovenska Socijalna Matica.
- Clementis, Vladimir. 1943. *“Panslavism:” Past and Present*. London: Williams, Lea & Co.
- Cvirn, Janez. 2008. Brez svoje gospode narod ne živi. V *Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales in Božidar Jezernik, 91–198. Celovec: Mohorjeva založba.
- Dolar, France M., Joža Mahnič in Peter Vodopivec, ur. 1989. *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Dolinšek, Tatjana, ur. 2011. *Zbornik župnije Šentilj pri Velenju 1261–2011. 750 let omembe cerkve Sv. Tilna*. Šentilj: Župnijski urad Št. Ilj pri Velenju.
- Domoljub. 1920. *Zločin nad domovino*. Ljubljana: »Zadružna tiskarna«.
- Erjavec, Fran. 1920. *Za staro pravdo*. Ljubljana: »Ljudski glas«.
- Erjavec, Fran. 1928a. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza.
- Erjavec, Fran. 1928b. *Kmetiško vprašanje v Sloveniji: Gospodarska in socialna slika*. Ljubljana: Jugoslovanska kmetijska zveza.
- Erjavec, Fran. 1930. *Pod grajskim jarmom*. Ljubljana: Mladinska matica Poverjeništvu UJU.
- Erjavec, Fran. 1948. *Slovinci in katoliška Cerkev: Ob tisočindvestoletnici pokristjanjenja Slovencev*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

¹³¹ Klerikalce je začel pošteno jemati vrag. *Slovenski dom*, 16. 7. 1910: 1.

- Farkaš, Andrej. 1941. *Dr. Anton Korošec*. Ljubljana: Mladinska založba.
- Fikfak, Jurij. 1988. Elementi za branje noviških in etnoloških strokovnih besedil med 1848 in 1860. *Traditiones* 17: 87–109.
- Fikfak, Jurij. 2010. Slovenian priests in the 19th century and vernacular culture between research and education. V *Olvasó: Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére = Studies in Honour of Gábor Barna on his 60th Birthday = Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Barna*, ur. László Mód in András Simon, 716–723. Szeged: Gerhardus.
- Jamnik, A. 1931. *Vzroki našega siromaštva: Poti ter sredstva za izhod iz njega ter dosego narodnega blagostanja. (Agrarnopolitična in narodnogospodarska razmotrivanja)*. Ljubljana: Tiskarna »Slovenija«.
- Jelen, Anton. 2001. *Moj križev pot*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Jeraj, Josip. 1928. Stara in nova kmečka prosveta, *Naš dom*, 3: 65–67; 4: 98–99.
- Jeraj, Josip. 1933. *Naša vas: Oris vede o vasi*. Ljubljana: Slovenska šolska matica.
- Jezernik, Baltazar. 1937. Narodu katoliško prosveto! *Slovenski gospodar*, 6. 1.: 10.
- Jezernik, Božidar. 2013. *Nacionalizacija preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Jezernik, Božidar. 2018. *Jugoslavija, zemlja snova*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jezernik, Božidar. 2021. Dr. Janez Bleiweis vitez Trsteniški, »oče slovenskega naroda«. V *Janez Bleiweis, Novice in modernizacija slovenske družbe*, ur. Marija Stanonik in Ingrid Slavec Gradišnik, 254–283. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Kalan, Janez. 1920. *S krampom in gorjačo!* Ljubljana: Natisnila »Zadružna tiskarna«.
- Komitek vystavki. 1867. *Vserossijskaja etnografičeskaja vystavka i slavjanskij s'ezd v mač 1867 goda*. Moskva: Universitetskaja tipografija.
- Kos, Milko. 1933. *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Kovačič, Fr. 1910. *Središče: Krajepis in zgodovina*. Maribor: Zgodovinsko društvo za Sl. Št.
- Kramberger, Igor in Snežana Štabi, ur. 1986. *Janez Trdina, Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. 3. zv. Ljubljana: Krt.
- Kristan, Etbin. 1896. *Stari in novi kmečki prijatelji*. Dunaj: Založilo uredništvo »Delavca«.
- Marentič, Janez. 1957. *Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom*. Ljubljana: »Kmečka knjiga«.
- Melik, Vasilij. 1965. *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Nemanič. 1920. *Primate tatú! Splošno umljiv pouk, kako se hudo delci sedanjega časa lové in kako naj se ne lové*. Ljubljana: Natisnila Jugoslovanska tiskarna.
- Orožen, Janko. 1971. Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 7 (2): 200–261.
- Prepeluh, Albin. 1938. *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl.
- Pripravljalni odbor. 1913. *Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913*. Ljubljana: Katoliška Bukvarna.
- Puš, Ludovik. 1939. *Kmečki stan: Psihološke in sociološke korenine kmečkega stanovskega gibanja*. Ljubljana: Banov. založba šolskih knjig in učil v Ljubljani.
- Schreiner, Frančišek Sal. 1940. *Mati dobrega Pastirja*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila.
- Sedej, Ivan. 1990. Vsakdanje življenje večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 7–23. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-LU5T9GL5>.

- Sovran, J. 1895. *Črne bukve kmečkega stanu. Jedro kmečkega vprašanja*. Ljubljana: Samozaložba.
- Sperber, Jonathan. 2001. Churches, the Faithful, and the Politics of Religion in the Revolution of 1848. V *Europe in 1848: Revolution and Reform*, ur. Dieter Dowe idr., 708–728. New York, Oxford: Berghahn.
- Stergar, Nataša. 1977. Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic. *Kronika* 25 (3): 184–189. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-WWIM1UTI/b19be5b2-3348-4923-9446-6a1486580def/PDF>.
- Stiasny, Ljudevit. 1912. *Berilo za ponavljalne, oziroma za kmetijsko nadaljevalne šole*. Dunaj: Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Taylor, A. J. P., 1956. *Habsburška monarhija 1809–1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Topalović, Živko. 1924. *Politische Lage in Jugoslawien: Beschlüsse des Ersten Kongresses der Sozialistischen Partei Jugoslawiens vom 21. bis 23. September 1923 in Beograd*.
- Vidmar, Josip. 1932. *Kulturni problemi slovenstva*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Vošnjak, Josip. 1905. *Spomini: Prvi zvezek. Prvi in drugi del 1840 do 1867. I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Zupan, Gvido, ur. 1937. *Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo.

CATHOLIC CLERGY AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES AND THE PROCESS OF MODERNIZATION IN SLOVENIA

In the Slovenian lands, the Catholic clergy played a leading role in the economic, social, political, and cultural life of the Austrian Empire after 1848. The Catholic Church encompassed the entire Empire, even in the most remote villages. The Slovenian priests grew up, for the most part, with peasant food and work, which helped them greatly in getting to know the people, their attitudes, and their expectations. On this basis, in the second half of the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century, they were able to expand their influence on the formation of public opinion, thus decisively influencing the course of the modernization and democratization process of Slovenian society.

Since the peasant population constituted the vast majority of the Slovenian population until the Second World War, the Slovene People's Party was able to establish itself as the political party with by far the greatest support. It was this party that knew how to address the Slovene masses in those "serious times" with an appeal against the "traitors to our homeland" who shamelessly "raised their eyebrows and sold everything to foreigners: our land, our language, our peasants." They knew not only how to appeal to people, but also how to mobilize them for a unified stance: "We must forget many things and emphasize what keeps us together."

Before the appearance of Anton Korošec, Slovene politicians showed no real ear for popular education. With the help of young chaplains, Korošec began to intensively build up various associations and unions. At the beginning of the 20th century, almost all parishes in Lower Styria

founded reading societies, which formed the first organizational framework for the new political movement. This was soon followed by peasant cooperatives and credit associations modeled on the early credit cooperatives of Friedrich Wilhelm Raiffeisen.

The Slovene national movement could win over the peasant masses only if literacy was introduced in the countryside as well. Therefore, the young chaplains of Lower Styria founded Catholic educational associations with great zeal. In them, members could borrow and read books and newspapers, and, following the example of earlier reading rooms, they tried to achieve their goals with social events such as lectures on various economic topics, theatre and choir performances, celebrations, and festivals. In short, the Catholic educational associations became centers of “enculturation of the peasant population.”

The great expansion of the Slovene Catholic movement at the turn of the nineteenth and twentieth centuries was thus no accident, but the result of the “enormous, intense, selfless and self-sacrificing work of its pioneers for broad layers of Slovenes.” These “pioneers,” now largely forgotten, who sacrificed their knowledge, time, and energy, were too numerous to be known to the public by name. However, they did an outstanding and magnificent job, which, in all the elections that took place in the first half of the twentieth century, contributed decisively to the triumphant recognition of Anton Korošec’s policies by the Slovene electorate.

One of the first and most zealous young clergymen to work for the improvement of the economic and cultural conditions of the Slovene rural population in Lower Styria, and one of Anton Korošec’s long-time loyal collaborators, was his compatriot and fellow student at the gymnasium and seminary in Maribor, Franc Schreiner, a chaplain in Dobrna and Žalec from 1900 to 1917, and later until 1938 parish priest in Št. Ilj near Velenje. In accordance with the teaching of Janez Ev. Krek, Schreiner considered economic and political work among the people an integral part of spiritual pastoral care.